

پیتشه کی

واتاسازی توپژینه وه یه کی زانستی واتایه له زماندا، له راستیدا ئەم زاراوه یه تا کو سه دهی بیستهم به شیوه یه کی فراوان به کار نه ده هینرا، که چی ئەو باب ته گه له ی که ئەم زانسته لییان ده کۆلێتته وه، زۆر دیرین که بۆ که له فه یله سووف و لۆژیکناسانی گریک ده گه ریتته وه، وه کو ئەفلاتوون و ئەرستۆ و ئەوانی دی. «۱»

جا ئەم زانسته له م رۆژگار ده دا جیی بایه خ پیدانی ئەو زمانه وانیه یه که پرۆگرامه کانیان باس له توپژینه وه ی تاییه تمه ندییه کانی و اتا ده کهن و به شیوازیکی زانستی و باب ته ی ریکوپییک ئەنجام بدرین، ئەم کاره ش به گه رانه وه بۆ قسه ویتژان و زمانه بیتژاوه کانیان مه یسه ر ده بیت، که واته لیته وه ده زانین که پرۆگرامی زمانه کان له توپژینه وه ی مانادا فراوانتر و گشتگیرتره له هه موو کۆششه کانی ئەو فه یله سووف و لۆژیکناسانه ی که هه میسه له چوارچیه ی یه ک زماندا جه ختیان له سه ر توپژینه وه ی رسته ده کرد، به لام له گه ل ئە وه شدا شیتته لکاری فه لسه فی لۆژیکانی مانا به رده وام کاربگه ری له سه ر شیتته لکاری زمانه وانیه نیکاندا هه یه .

هه ر پرۆگرامیکی زانستی بۆ توپژینه وه ی واتا پتویسته له و توپژینه وه ئاساییه گومانیا نه جودا بکریته وه که له ریگای به کارهینانی باوی زاراوه ی (واتا- الدلالة) وه پیتشه که وتنی به خۆیه وه بینیه، نه خاسمه کاتیک که له لای هه موو خه لک، (واتا) ئەو ریچکه یه یه که له گوزه رگا که وه، ده شیت زمان بیته پاله په ستویه ک بۆ لادان له زانیکی کرۆکی مه رامه کان، وه ک ئە وه ی که سپیک له گفتوگۆیه کدا بلتیت: (ئەم گوزارشته ته نیا واتایه که)، ئەمه ش مه به ستی ئە وه یه که ته نیا ئە مه قسه یه که و هیچ پتوه ندییه کی به م جیهانه ی ئیمه وه نییه، جا ئەم چه مکه گشتی و باوه ی زاراوه ی (واتا) ناخزیتته چوارچیه ی ئەو باس و خواسانه ی که ئیمه له م پیتشه یه دا پیتشنیاریان

واتاسازی

له عه ره بییه وه: نه ریمان خوشناو
(زانکۆی کۆیه - کۆلیژی زمان)

دهکهین، چونکه واتاسازی توژیینه وهی زانستی بابه تی مانایه له چوارچیته وهی زماندا.

۱- واتاکانی واتا:

ههردوو نووسهر (ئوگدن) و (پیچاردز) سالی ۱۹۲۳ له کتیبه ناودار و به ناویانگه که یاندا که ناوی (واتای واتا) یه (The meaning of meaning) نووسیویانه، نزیکه ی (۱۶) به کارهیتانی وشه ی (واتا) یان خستوو ته پروو، که ئەمانه هه ندیکیانن:

1- John means to write (In مەبەستییەتی tends)

2- agreeen light mwans go. واتا ده به خشی (Indicates)

3- Health means every- گرنگی هه یه (Has important thing)

4- His book was گرنگیه کی تایبه تی هه یه full of meaning. (Special important)

5- What is the meaning of life? تامانج (purpose)

6- What dose (capitalist) تیگه یشتن mean to you? (convey)

7- What does (cornea) واتا به خشین mean? (refer to in the world.)

دوایه مین نمونه ی وشه ی (mean) (واتا به خشین) ه، ئەو شته یه که واتاسازی زمانه وانی جه ختی له سه ر ده کات، به لām ئەم وشه یه جوژیکی تایبه تی ئاراسته کردنی پرسیاره ده رباره ی زانست و زانین، پرسیار پیوسته سه باره ت به پیناسه کان بکریت، ئەو پیناسانه ی که تاراده یه ک خاوه ن شکلکی ناسایی نین، بۆ ئەوه ی وه لām بدرینه وه که زیاتر له فه ره نه گه کاندایه دی ده کرین نه ک له رسته و شیوازی رسته و ئاخافتنی رۆژانه دا، ئەم شیوازه، (وه رگیپران) یکی وشه زه حمه ته که یه بۆ چه ند وشه یه کی ناسان، واته شرۆفه کردنی ئەم وشه یه و روونکردنه وه ی ماناکانی. لیکۆلینه وه ی تایبه تمه ندیه کانی پیناسه ی وشه به شیکی گرنگی واتاسازی پیکده هیتیت، به لām له وه گرنگتر ئەوه یه واتاسازی درک پیندارو و نووسراو له کلاورۆژنه ی پیوه ندیه کاتمانه وه پی ده گه یه نن.

۲- سین بۆچوون بۆ واتا:

أ- وشه کان — شته کان (ئەو وشانه ی که گوزارشت له شته کان ده که ن).

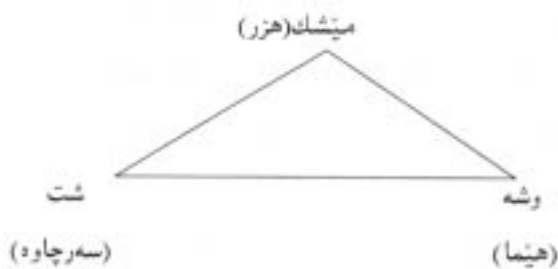
بۆچوونی باو ده لیت: وشه کان ناوی شته کانن، یان ئەو وشانه ن بۆ شته کان ده گه رینه وه. ئەفلاتوون له سه ر ئەم بۆچوونه ده روات، چه ند ناویکی وه کو (له نده ن، بیل، کوپ، باوک) ناماژه بۆ ئەم بۆچوونه ده که ن، هه روه ک له گوزارشت و وشه گه لی دیش ئەم جوژه بۆچوونه به رجه سته ده بیت، بۆ نمونه وه کو ئەو ناوانه ی که ناماژه بۆ ئەو شتانه ده که ن که له دووکان و بازاره کاندایه فرۆشتن دانراون.

به لām لیته دا ژماره یه کی زۆری وشه کان له زماندا هه ن که نایانبینین و پیتی ده وتری (شته کان، یان گه رانه وه) وه کو (کاره کان): (ده پرسی)، یان (ده دۆزیتسه وه)، وه کو (ئاوه لئاوه کان): سه خت، یان گشت، هه روه ها وه کو ناوه کانی (چه سپاو، یان لاسایی که ره وه)، له راستیدا زۆریه ی زۆری وشه کانی زمان وا ده رده که ون که توانای په یوه ست بوون، یان گه رانه یان به ه یچ شیوه یه ک بۆ شته کان نییه.

ب- وشه کان — تیگه یشتن — شته کان (وشه کان گوزارشت له چه مگه لیک ده که ن که ئەمانیش به ده وری خۆیان گوزارشت له و شتانه ده که ن).

ئەم هاوکیشیه له سه ر پایه ی په یوه ست نه بوونی راسته وخۆی نیوان وشه کان و شته کان دامه زراوه. به لگه شی ئەوه یه که په یوه ست بوون له م حاله ته دا ته نیا له بواری به کارهیتانی هزی مرۆفه وه ده بیت، چونکه هه موو وشه یه ک به پیتی ئەم بۆچوونه، چه مکیکی هه یه که وشه که و ئەو شته ی گوزارشتی لئ ده کات چه مکه که پیکه وه یان ده لکیتیت.

جا باشترین وینه ئەم پیوه ندیه به خاته پروو، ئەو هاوکیشیه که (ئوگدن) و (پیچاردز) ۱۹۲۳ دایانناوه.

ئەو رەخنەییەى كە ئاراستەى ئەم ھاوكیئەىە كراوه، ئەوهیه كە له زەحمەتى و دژوارى زانینى كرۆكى چەمكەكانەوه (concepts) سەرچاوه دەگریت، چونكە هیچ ئاسان نییه ئەو چەمكەى كە لەژتیر وشەیهكى وهكو (لاسایی) جیتی دەبیتهوه پیتاسه بكهین، راسته هەندیک وشە هەن كە هەلگری ماناگەلێكن و دەتوانین بەشێوهیهكى سانتر بیانزانین و دەرکیان پێ بكهین، بەلام لەهەمان كاتیشدا وینەگەلێكى بینراوی رێكویپێكمان نییه، كە هەموو وشەیهك له زارمانهوه دەردهچن، بەو شتانه بیهستینهوه كە خودی وشەكان گوزارشتیان لێ دەكەن.

سەرباری ئەوهش هیچ زامنیك لەئارادا نییه كە ئەو چەمكەى بەهزرمدا بۆ وشەى (میتز) گوزەر دەكات، هەر هەمان ئەو چەمكەش لەهزرى تۆدا دروست بكات.

ج- ورووژتێنەر — وشەكان — وهلامدانەوه (ورووژتێنەرەكان دەبنه ئەو وشانه كە ئەوانیش بەدەورى خۆیان دەبنه كاردانەوه و وهلامدانەوه)، بلموفیلد لەكتیبهى خۆیدا (زمان- language) سالی ۱۹۳۳ ئەم بۆچوونه رهوشتكاریهى شرۆڤه كردهوه، وانا بەبۆچوونی ئەو لهوانهیه لهو حالهتهوه بیته ئەنجام كە قسهى تیدا بەكاردهیتریت، ورووژتێنەرى (S) مرۆڤ بەرهو قسه كردن پهلكیش دەكات، كهواته ئاخاوتن وهلامدانەوهى (r) ه و ئەم وهلامدانەوهیهش (R) دەرەنجامی قسهى (S) ه، ههروهها (بلموفیلد) حالهتی مانای رهوشتکاری لهم وینەیهوه خستهپوو:

S---- r ---- S----r

جا نمونهكەى (بلموفیلد) لهسەر ئەم ھاوكیئەیه بەم جوریه: كچۆلهیهك بەناو (جیل) كهبرسیهتی و سیپۆتێكى لهسەر درهختهكه بهرچاو دهكهوئ (S = ورووژتێنەریكى فیزیۆلۆژی) ه، بۆیه به لاوهكه (جاك) دهلی كە ئەو سیپۆهه بۆلی بكاتهوه (R)، ئەم ورووژتێنەرە قسهییه (S)، وا له جاك دهكات كه سیپۆهه لیبكاتهوه (R = وهلامدانەوهیهكى قسهییه)، جا بلموفیلد دهگاته ئەو دەرەنجامهى كه ئیمه دهتوانین مانای ورووژتێنەر و كاردانەوهكانى لهگوزەرگای تیبینی كردنی ئەو پرووداوانهى كە لهگەلیدان بزاین و بهجوانی دەرک پێ بكهین.

بەلام گرفتى ھاوكیئەیهكەى (بلموفیلد) لهوهدايه كە چەندین حالهت هەن كە زۆر سهخته ئادگارە رێژهیهكانى

ورووژتێنەر، یان كاردانەوهكانى بزانیته. گرفتهكهش له حالهتیتیدا زیاد دهكات كه پرووداوهكان به مانا فیزیاییهكەى بینراو نهین (ههروهك لهگوزارشت كردنی سۆزدا)، سەرباری ئەمەش لهرووی زانستییهوه سهختی و دژوارى چارهسەرى ئەو حالهتانه سهلمیتراوه كه خەلکیان بەشێوهیهك تیدا بهرچاو دهكهوئ، كە بەشێوازێكى پشکنهراوه مامهله ناکەن، وهكو گرمانههێ ئهوهی كە (جاك) ئەو سیپۆه بۆ (جیل) كچۆلهكه لێ نهكاتەوه بههۆی ئهوهی كە پیتش دوو سال لهو (مۆنتی كارلۆ) زیزبوونیک كهوتبووه نیتوانیانهوه.

۳- واتاسازی ھاوچەرخ

لهپراودا مشتومر لهسەر دۆزبنهوهی كرۆكى وانا بوو، (ئایا مانا چیه؟)، ئەویش وهكو چەمكێكى سەربهخۆ، ئەم بۆچوونهش وای لێ كردین كه دەرک به پتربوون و فراوانبوونی گرفتهكه بكهین، بەلام هیچ پیتاسهیهكى باوهپیتكراوی (واتا) لهئارادا نییه، بەلكو ئەم زاراوهیه هەندیک تەمومژی لهسەر ههروهك لهلای خودی ئەفلاتوون ئەم تەماوی بوونه لهئارادا ههبووه.

بەلام پرسسیار لهوهدايه، بۆچی زاراوهی (واتا) هەر بەتەماوی و سهختی و زەحمەتى ماوهتهوه؟ زمانهوانهكانى ئەمڕۆ گهیشتونته ئەوهی كە (واتا) توخمێك نییه كه جودا و بەدەریت لهتهواوی زمانه بهكارهیتراوهكه، ههروهكو توخمهكانى دى زمان، كه ههموو ناویته و تیکهههلكیشن، بۆ نمونه وهكو بهرزى و درپژی، كه جورێك لهبوونی سەربهخۆی ههیه، جا ئەگەر بلیین كه شتهكان جورە بهزبیهکیان تیدايه ئەوه ئامازەیهكه بۆ ئەوهی كە لیردها ژمارهیهك له بهك بهرزەكان لهئارادا هەن، بەلام ئەمە مانای ئەوه ناگهیهنیت كه خەسلهتێكى بهرزى رووت و پهها بهدەر له شتهكان لهئارادا ههپیت.

بەهەمان شپۆهش كه دهلیین: ئەو وشانهی كە واتایان ههیه، ئەمە ئەوه دهگهیهنیت كه ئەو وشانه بهشێوازێكى تاییهت له رستهدا بهكاردهیترین، بۆ نمونه دهتوانین مانای وشه تاكهكان (بهجودا) تاقي بكهینهوه، پاشان مانای رستهكان بزاین، بەلام مانایهك ئیتر لهپاش ئەم دوو حالهتهوه بهدهست ناکهون.

كهواته لهزانسته زمانهوانییه تازهكاندا وانا لهگوزەرگای شپتهلكاری وردی ئەو رێچكهیهوه تاووتوو

کورسی شوپنیکه بۆ دانیشتن دەست دەدات و لەچوارپیی و پاشبەندی پیکدیت، جا ئەم بەکارهێنانە و امان لی دەکات کە بێر لەسەرچاوەی دی بکەینەو، کە لە رووی خەسلەت و تایبەتمەندییەکانیانەو و پیکچووی بەک بن، پاشانیشت لەتوانادا دەبیت کە وشەکە بەشێوەیەکی گونجاو بەکارهێنریت، بەلام ئەم پرۆسە هەمەگیرانە فیبروونی وشەکان هەر بەردەوام دەبیت، بەبێ بوونی هیچ سەرچاوەیەکی راستەوخۆ بۆ شتەکانی جیهانی دەرەکی، لەبەر ئەوەی پشت بەستنیکی هەمەگیری بەکارهێنانی وشەکان لەپیتا و شروقه کردنی هەستەکانمان سەبارەت بە وشەکانی دی لەئارادایە (واتە ئاخافتن دەرپارە ئاخافتن لەپینا و اتادا)، ئەم پرنسپەش دەمانگەیهێتە ئەو دەرەنجامە لۆژیکییەکی بەکارهێنانی فەرەنگی زمانە.

۵- پانتاییە واتاییەکان

دەررووناسان و زانایانی زمان گرنگییەکی زۆر بە (تاییەتمەندییەکانی واتا)ی وشە تاکەکان دەدەن، لێرەدا چەندین پرۆگرام بۆ دۆزینەوێ دەوێ بەرەکییە واتاییەکان پاشانیشت پیتوانە ماوەی دەرروونی نیتوان وشەکان پیتنیاڕکراوە.

یەکەمین ئەو کەسانەکی کە لەم بوارەدا قۆلیان لی هەلمالی، دەررووناسی زمانەوان (چارلز ئۆگدن) و (جۆرج سوسی G. suc) و (پۆل تاننیم P. tan-nenbaum) ه، لەو کتیبەکی بەناو (پیتوانە واتا) لە سالێ ۱۹۵۷ دەریان کرد، (the measurement of meaning) کە لەتوێژینەوێ مانای کاریگەریان (کارلیکراو) پیکهاتوو، واتە ئەو کاردانەوێ سۆزنامیزانەکی کە پیتوێندیان بە وشەکانەوێ هەیه، هەموو وشەیهکی لای ئەوان تاقی دەکرایەوێ کە ناویان نابوو (باکگراوندە واتاییەکان)ی وشە، ئەو ناوێدکردهوێ کە رەنگدانەوێ ئەو بۆچوونەیه کە دەلیت لەوانەیه مانا بۆ زنجیرەیهکی لەمەودا جۆراوجۆرەکان شی بکرتتەو، (ئۆگدن) نمونەیهکی بۆ ئەنجامدانێ ئەم ئەزمونە نیگارکیش کردوو کە گەمەیه کە لە (۲۰) پرسیار پیکدیت و هەموو پرسیاریک دانانی چەمک لەرووبەرە واتاییە گونجاوێ کەیدا بە ئامانج وەردهگرت، بۆ نمونە (ئەم شتە باشە، یان خراپە؟ پەلەیه، یان سستە؟ گەورەیه، یان بچووکە؟) جا ئەم پرسیارانە لەسەر شتوێ نەخشەیهکی کە لەحەوت خال پیکدیت، پیکهاتوێ شکراره

لەگەڵ بوونی چەند سیفەتیکی دژواتا لەکووتایی هیلەکەدا:

خراپ ————— باش

جا ئەو کەسانەکی کە ئەم پرسیارانەیان ئاراستەکرا، داویان لی کرا کە وشەکان بەپیتی ئەم خالانە دابنن، بۆ نمونە ئەگەر وشەکی ئۆتۆمبیل ئەو هەستەیان پیت دەبەخشیت کە شتیکی باشە ئەوکاتە هیمایەکی لەلای ئەو وشەیه دادەنن، واتە لەکووتایی هیلێ بەیانی بەکەمدا (لای چەپەوێ) ئەگەر ئەو هەستەشیان دەدات کە ئەو وشەیه خراپە، ئەوکاتە دەبێ هیمایەکی بەئاراستەکی ئەم وشەیه دابنن؟ واتە لەکووتایی هیلێ بەیانی لای پیتچەوانەوێ کە یەوێ (لەلای راستەوێ)، بەم شتوێ حەوت خالەکە بواری هەمەجۆری هەست و سۆز بەپیتی حالەتە دەرروونییەکە دەرەخسین.

جا ئەم شتوێ بۆ بەراوردکردنی نیتوان دوو کۆمەڵە پۆشنبیری جودا بەکاردههینریت، بۆ نمونە وشەکی (نالەباری- هەراوژنا) لە کۆمەڵگای ژاپۆنییدا چەمکیکی زۆر کارایە، کە وەلامدانەوێ کە سۆزدارانەکی جیاپە لەو وەلامدانەوێ سۆزدارێ ئەمریکی، یان سۆزدارێ تیرە و هۆزە هیندییه ئەمریکییەکان، هەرچی چۆنیک بیت پراکتیزە واتاییەکانی پیتواندنی سۆز و هەستەکان هەمبەر وشەکان چەند پراکتیککارییەکی سنووردان، چونکە زانیاری دەرپارە واتای سەرەکی وشە پیکهاتوێ ناکەن، لەبەر ئەوەی تەنیا ئەو سۆزانە پیکهاتوێ دەکات کە وشە بەرەمە دەهینن، بۆ نمونە دەلیت وشەکی (دایک) وشەیه کە دەشیت (زۆرباش) بیت، تارادەیه کیش بەهینریت... تاد، بەلام ئەوەمان پیت نالیت کە وشەکە مانای (دایکە.. مپینەیه، ژیرە)، جا بۆ ئەوێ مانا و چەمکەکانی دی بزانی دەبیت شتوێ و پیکهاتوێ دی لە ئارادا هەبن بۆ زانیی رووبەرە راستەقینەکانی وشەکە، دەتوانن شایەتخالی رووبەرەکی واتایی وردترین ئەویش لەدەلاقەکی بەکارهینانمان بۆ ئاکامەکانی پیکهاتوێ تەکنیکی کە خەلکی لیتوێ و بتوانن حوکم بەسەر شتەکاندا بدن، با لەناخماندا وا ویتا بیکەین کە ناوی ئازەلە (مەمکییەکان) دەکەوێ خستتە یەکەوێ کە مەودا ئاسۆییەکی بارساتییەکی پیکهاتوێ، هەر و هەمان مەودا ستوونییەکی کەشی درندەییەکی پیکهاتوێ، جا ئازەلە گەورەکان دەکەوێ لای چەپی خستتەوێ و ئازەلە زۆر درندەکانیش دەکەوێ

خواروه‌وی هەر ویکچوون و شوبهاندنیکیش له‌نیوان ئەو دوو ئازە‌له‌دا بە‌دی بکرتیت، ئەو شۆتێه‌کانیشیان له‌یه‌کدی نزیک ده‌بنه‌وه.

به‌لام ئەو شیتە‌لکارییه‌ زۆر ساده‌یه و ناتوانین له‌سه‌ر وشە‌کان پراکتیزه‌ی بکه‌ین، چونکه‌ ره‌هه‌نده‌کانی واتا به‌روونی نیگارریتز نه‌کراوه، وه‌کو (ئەو وشانه‌ی که‌ پیتوه‌ندیان به‌که‌لوپه‌لی ناوماڵ و فه‌رشه‌وه‌ هه‌یه، ئیتتر هه‌رچی چۆنیک بیت ئەم ریتچکه‌ و شتوازه) بۆ ناسینی رووبه‌ره‌کانی مانا و ره‌هه‌نده‌ هه‌مه‌جۆره‌کانی، به‌سوومه‌ندی و کارایی ده‌میتیتته‌وه.

٦- بنیاد و چه‌مکی (یه‌که‌ی واتایی) (Lexeme)

پروگرامی بنیادگه‌ری باشتترین پروگرامه‌ بۆ نه‌جمادانی شیتە‌لکاری وشە‌کان، به‌پیتی ئەم پروگرامه‌ زمان له‌تۆرپکی ئەو پیتوه‌ندییه‌ سیستهمیانه‌ پیکدیت، که‌ ته‌رزپکی په‌یوه‌ست بوون له‌نیوان یه‌که‌ زمانه‌وانییه‌کاندا دروست ده‌کات.

بۆ نمونه‌ له‌بوا‌ری ده‌نگه‌کاندا ئەم پیتوه‌ندیانه‌ له‌نیوان ده‌نگه‌کان، یان ئەو (فۆنیمانه‌) خاوه‌ن خه‌سه‌له‌ته‌ جیاکارانه‌یه‌ که‌ به‌زمانی ئینگلیزی به‌ (distinctive features) گوزارشتی لێ‌ کراوه، به‌لام ئەم حاله‌ته‌ له‌ (واتاییه‌کان) دا چۆن ده‌بیت و چۆنیش یه‌که‌ واتاییه‌کان به‌یه‌کدییه‌وه‌ په‌یوه‌ست ده‌بن؟

تا‌کو ئیستا ئیمه‌ زاراوه‌ی (وشه‌) مان به‌کاره‌یتناوه‌، ئەویش بۆ تاووتووکردنی دیارده‌ واتاییه‌که‌، ئەمه‌ش بێ‌گومان به‌کاره‌یتنانیکی لاساییانه‌ی ئەو زاراوه‌یه‌، چونکه‌ ئیمه‌ بۆ ئاماژه‌ پێ‌ کردنی مانای وشه‌ به‌کاری ده‌هینین، به‌لام ئەگه‌ر بمانه‌ویت دیارده‌ واتاییه‌که‌ به‌ وردی و قوولێ‌ ده‌رک پێ‌ بکه‌ین، ئەوه‌ زاراوه‌ی (وشه‌) هیچ وه‌لامیکی تیروته‌سه‌ل و پێ‌ به‌پیتستی ناسینی سروشتی مانای پێ‌ نییه‌، لێ‌ره‌وه‌ پیتوسته‌ ئەم زاراوه‌یه‌ به‌ زاراوه‌یه‌کی دی‌ بگۆرین، ئەویش له‌به‌ر ئەم هۆبانه‌ی خواره‌وه‌:

١- زاراوه‌ی (وشه‌) به‌چهند شتوازی‌ک به‌کارده‌هینریت که‌ له‌وانه‌یه‌ توتیژنه‌وه‌ی واتا بشاریتته‌وه‌، به‌م شتیه‌یه‌ وشه‌گه‌لی وه‌کو (ده‌رۆین) (walk) و ده‌روات (walks) و رۆیشتن (walked) ده‌توانریت به‌ وشه‌گه‌لی جۆراوجۆر ناوزه‌د بکرتین، به‌لام له‌روانگه‌ی واتای بنیادگه‌رییه‌وه‌ هه‌مووبان

به‌شکلی هه‌مه‌ چه‌شنی و جۆراوجۆری یه‌که‌ واتاییه‌که‌ی بنیادی قوول، واته‌ (رۆیشتن) هه‌ژمار ده‌کرتین. جا ئەگه‌ر ئەم شکله‌ هه‌مه‌جۆرانه‌ به‌ وشه‌ دابنیتین ئەدی بنیادی قوول چی پێ‌ ده‌وتریت؟، چونکه‌ دادپه‌روه‌ری و لۆژیکایه‌ نییه‌ بلتین (ئەم چوار وشه‌یه‌ شکل و شتیه‌ی هه‌مه‌ جۆری خودی وشه‌که‌ن).

٢- هۆی دووه‌میش زاراوه‌ی وشه‌ هیچ سوودپکی بۆ توتیژنه‌وه‌ی ئەو گوزارشته‌ زاراوه‌بیانه‌ (idioms) نییه‌، که‌ به‌یه‌که‌ی واتایی هه‌ژمار ده‌کرتین، نمونه‌ی ناسراو و شۆره‌تداری ئەم مه‌سه‌له‌یه‌، له‌و گوزارشته‌ زاراوه‌بییه‌دا به‌رجه‌سته‌ ده‌بیت (kick the bucket) که‌ مانای (مرد) (died) «٣» ده‌گه‌یه‌نیت، ئەم گوزارشته‌ یه‌که‌یه‌کی واتایی گه‌لاله‌ ده‌کات، به‌لام له‌گه‌ل ئەوه‌شدا له‌سێ وشه‌ پیکهاتوه‌، له‌به‌ر ئەوه‌ زۆر زه‌حمه‌ته‌ که‌ ئەم یه‌که‌ واتاییه‌ به‌ وشه‌ دابنیتین، یان وا دابنیتین که‌ ئەم وشه‌یه‌ له‌ سێ وشه‌ پیکهاتوه‌.

٣- هۆکاری سییه‌م و کۆتایی ئەوه‌یه‌ که‌ ئیمه‌ له‌سه‌ر به‌کاره‌یتانی زاراوه‌ی وشه‌ له‌ شۆتێه‌کانی وانه‌ زمانه‌وانییه‌کانی دیدا راهاتووین، هه‌روه‌کو چۆن له‌ ریزمانیشدا به‌کاری ده‌هینین، چونکه‌ وشه‌ لێ‌ره‌دا خالپکی گه‌یاندنه‌، یان په‌یوه‌ست کردنیکی نیوان زانستی ریزمان، یان رسته‌سازی (syntax) و زانستی وشه‌سازییه‌ (morphology)، هه‌موو ئەم هۆبانه‌ وای له‌زمانزان کرد که‌ باس له‌ یه‌که‌ سه‌ره‌کییه‌کانی شیتە‌لکاری واتایی بکه‌ن به‌ زاراوه‌یه‌کی نوێ‌ که‌ (Lexeme) ه، واته‌ (یه‌که‌ی واتایی) به‌م شتیه‌یه‌ ده‌توانین بۆ نمونه‌ بلتین: یه‌که‌ی واتایی (رۆیشتن) (walk) به‌چهند شتیه‌یه‌ک دروست ده‌بیت وه‌کو (ده‌روات) (walks) (رۆیشتن) (walking) و (رۆیشتن) (walked) .. تاد.

به‌رانه‌ر به‌مه‌ش ده‌توانین بلتین: که‌ یه‌که‌ی واتایی (kick the bucket = مرد) له‌ سێ وشه‌ پیکدیت، که‌واته‌ یه‌که‌ واتاییه‌کان (Lexemes) وه‌کو شتیه‌ی سه‌ره‌کی له‌ فه‌ره‌نگدا داده‌نریت، پاشان به‌کاره‌یتانی لێ‌ و پۆه‌کانی وشه‌ سه‌ره‌کییه‌که‌ ده‌ست پێ‌ ده‌کات.

٧- کیتلگه‌کانی واتا

یه‌ک ریتچکه‌ له‌توتی ریتچکه‌یه‌کی جۆراوجۆر له‌ ئارادا هه‌یه‌، «٤» که‌ له‌ده‌لاقه‌ی ئەو ریتچکه‌کانه‌وه‌ ده‌توانین مانای وشه‌کان به‌وردی و گشتگیری بزانی، ئەویش له‌

چارچۆپتووی كیئلگه‌كانی و اتا (semantic fields) همموو كیئلگه‌یه‌کی و اتایی، یه‌که و اتاییه‌كان هه‌ریه‌که و ئه‌وی دیکه ده‌ست نیشان ده‌کات و له‌چه‌ند ریچکه‌یه‌کی زۆر ورده‌وه تیکه‌له‌کیشی یه‌کدی ده‌بن. بۆ نمونه یه‌که جۆراوجۆره‌كانی به‌شه‌کانی له‌ش، وه‌کو (سه‌ر و مل و هه‌ردووشان... تاد.) کئیلگه‌یه‌کی و اتاییه، به‌هه‌مان شیشه‌ش یه‌که هه‌مه‌چه‌شنه‌کانی وشه‌کانی وه‌کو (عه‌ره‌بانه‌كان، میوه‌جات) کئیلگه‌یه‌کی و اتاییه، ئه‌مه‌ش وای له‌زانایانی و اتاسازی کردووه که له‌و باوه‌ردابن که وشه‌کانی زمان له‌کئیلگه‌کانی و اتادا خه‌بوونه‌ته‌وه، به‌لام گرفته‌که لیته‌دا ئه‌وه‌یه که هه‌مه‌جۆریه‌کی فراوان و چر له‌م مه‌سه‌له‌یه‌دا هه‌یه، نه‌خاسمه ئه‌گه‌ر له‌کئیلگه‌یه‌که‌وه بۆ کئیلگه‌یه‌کی دی زمانه‌وانی له‌توتی یه‌ک زماندا هاموشۆ بکه‌ین.

بۆیه لیته‌دا سه‌ختیه‌که به‌ره‌نگارمان ده‌بیته‌وه ئه‌گه‌ر هه‌موو یه‌که ئینگلیزیه‌کانی په‌یوه‌ست به‌به‌شه‌کانی جه‌سته‌ی مرۆقه‌وه کۆیکه‌ینه‌وه، بگه‌ر ئه‌م کاره سه‌ختتر و دژوارتره کاتیک که بخوازین یه‌که‌کانی وه‌کو (هه‌راوه‌توریا)، یان (لیدان ژهنین) کۆیکه‌ینه‌وه.

له‌راستیدا چه‌ندین کۆششی زمانه‌وانی و فه‌لسه‌فی له‌ئارادا هه‌بوو بۆ سازدانی پۆلینکاری چه‌مکه‌کانی زمان به‌تاییه‌تی ئه‌و کۆششانه‌ی که له‌سه‌ده‌ی (۱۷) ده‌هه‌ خه‌رانگه‌ر بۆ داهیتانی زمانیکی جیهانی، به‌لام له‌م چه‌رخه‌دا مه‌زنته‌رین و شۆره‌تدارترین کار ئه‌و تووژینه‌وه‌یه که تووژه‌ری فه‌ره‌نگی (بیته‌ر مارک رۆجیت) (Roget) (۱۷۷۹-۱۸۶۹) که له‌فه‌ره‌نگه‌ و اتاییه‌که‌ی (Thesaurus) ه‌که له‌سالی ۱۸۵۲ بلاوی کردووه‌ته‌وه، (رۆجیت) یه‌که زمانه‌وانیه‌کانی بۆ شه‌ش به‌شی سه‌ره‌کی دابه‌ش کردووه:

- ۱- ئه‌و یه‌کانه‌ی که خاوه‌ن پیتوه‌ندییه‌کی رووت و ره‌هان.
 - ۲- ئه‌و یه‌کانه‌ی که خاوه‌ن پانتایی و اتاییه.
 - ۳- یه‌که کاروبارییه‌کان.
 - ۴- یه‌که هه‌زییه‌کان.
 - ۵- یه‌که ئاره‌زووییه‌کان.
 - ۶- یه‌که سۆزدار و خاوه‌ن کاریگه‌رییه‌کان.
- جا هه‌ر به‌شیک له‌م به‌شانه زۆر ورده‌کاری و پۆلینکاری له‌توتی ده‌گرن و نزیکه‌ی هه‌زار ته‌ی و اتایی به‌ره‌م دین.

ئه‌م فه‌ره‌نگه‌ و اتاییه بۆ چه‌ند زمانیک بووه‌ته پیتشه‌نگ و تا راده‌یه‌کی زۆریش سه‌لماندوویه‌تی که پرۆژه‌یه‌کی به‌سوودی ژماره‌یه‌که چالاکی زمانه‌وانی پراکتیکیه‌ وه‌کو نووسینی پیتشه‌یی و وه‌رگێران و به‌کاره‌یتانی وشه‌گه‌لیک له‌شویته‌ گونجاو و راسته‌کانی خۆیدا،.. تاد، به‌لام سه‌باره‌ت به‌ زانایانی و اتاسازی به‌های ئه‌م نرخه له‌که‌می ده‌دا و به‌گشتی سنوور ریژ ده‌بیت، چونکه زانیاری ده‌باره‌ی پیتوه‌ندییه هه‌ستیاره‌کانی نیوان دوو یه‌که‌ی و اتایی پیتشه‌ش ناکات. پاش ئه‌وه‌ش ده‌بیت بزاین که وشه پۆلینکاریه‌کانی ناوی له‌چه‌ند توخمیکی پیتشه‌یی، یان کۆمه‌لایه‌تی، یان جوگرافی به‌بی هیچ توانجیک کۆکراونه‌ته‌وه.

به‌م شیشه‌یه به‌پیتی بۆچوونی و اتاییه‌کان ئه‌گه‌ر بخوازین تووژینه‌وه‌یه‌که بۆ بنیادی کئیلگه‌ و اتاییه‌کان، به‌وردی ئه‌نجام بدین، ئه‌وه له‌و حاله‌ته‌دا پیتوه‌سته ئاوړ له‌ پیتوه‌ندییه هه‌ستیاره‌کانی ئه‌و یه‌که و اتاییه‌یه بده‌ینه‌وه، که خوازیاری به‌کاره‌یتانیانین.

۸- پیتوه‌ندییه هه‌ستیه‌کانی و اتا

ئایا چۆن یه‌که و اتاییه‌کان له‌زماندا ریک ده‌بن؟ جا ئه‌گه‌ر بمانه‌ویت به‌و شیشه‌وانی که بینیمان له‌ریگای فه‌ره‌نگه‌وه ریکی بخره‌ین، ئه‌و شیشه‌وانه به‌س نییه، چونکه ئه‌مه شیشه‌وانیکی ته‌ماوی شیشه‌وانه‌یه، چونکه لیته‌دا واقیعیکی و اتایی له‌ئارادا نییه که به‌پیتی پله ئه‌بجه‌دییه‌کان بیت، به‌لکو به‌پیتچه‌وانه‌وه، پله ئه‌بجه‌دییه‌کان خۆیان بنیاده و اتاییه‌کان که‌رت و په‌رت ده‌کن، بۆ ئه‌وه‌ی پاشان پارێزگاری له‌و یه‌که و اتاییه‌یه بکه‌ن که سه‌ر به‌یه‌که کئیلگه‌ی و اتاییه (وه‌کو ئاموژن-پلک) (مام-خالۆ). به‌م شیشه‌وانی زانایانی و اتاسازی بۆیان ده‌رکه‌وتووه که پیتوه‌سته دی سه‌باره‌ت به‌مه‌سه‌له و اتاییه‌کان پیتشه‌بیریت که پشت به‌ ئه‌و گومانه به‌ستیت که یه‌که و اتاییه‌کان والا بکات که له‌ریگای هه‌ست (sense) ه‌وه به‌یه‌که‌وه په‌یوه‌ست بن.

ئه‌م چه‌مکه‌ی که له‌سه‌ر په‌یوه‌ست بوونی هه‌ستی بنیادی و اتایی دامه‌زراوه به‌چه‌ند پیتوه‌ندییه‌کی هه‌ستی له‌نیوان یه‌که و اتاییه‌کانی ده‌ناسیتیت، ئه‌و یه‌که و اتاییه‌نه‌ش هه‌ندیکیان له‌ ده‌لاقیه‌ی پیتوه‌ندییه گونجاو پیتکه‌اته‌کاندا ده‌رکیان پیت ده‌کرتیت و هه‌ندیکیش

له ده لاقه‌ی پیتوه‌ندییه جیگۆرکییه‌کانه وه (paradigmatic) «۵» ده‌زانرین، له‌راستیدا چهند جور له پیتوه‌ندییه جیگۆرکییه‌کان له‌ئارادا ههن، که ده‌توانین ئاماژه به هه‌ندیکیان بکه‌ین:

۱- هاوواتا (synonymy)

واتای پیتوه‌ندییه ویکچوو‌ه‌کانی مانا ده‌گه‌یه‌نیت، هه‌روه‌ک له‌م وشانه‌دا ده‌رده‌که‌ویت (/kingly/Royal/ Regal)، (میکێ) له‌راستیشدا تاووتوو‌کردنی دیارده‌ی هاوواتاکان وه‌کو راهیتانیتکی زمانه‌وانی وایه، که پیتوه‌ندی به‌ پرۆسه‌کانی خوتندن و فیکرکردنه‌وه هه‌یه، به‌لام پیتویسته ئه‌وه‌مان له‌بیر بیت که یه‌که واتاییه‌کان به‌که‌می هه‌لگری هه‌مان مانا ده‌بن، چونکه هه‌موو مانایه‌کی یه‌ک کی‌لگه‌ی واتایی له‌رووی شیتواز و جوگرافیاو سۆزه‌وه له‌واتای تر... تاد.

سه‌رباری ئه‌وه‌ش ئه‌و به‌کاره‌یتانه‌ی که ئه‌م، یان ئه‌و مانایه‌ی تیدا رووده‌دات، ئه‌و به‌کاره‌یتانه‌ی که به‌ ته‌واوه‌تی هه‌مه‌چه‌شنی مانا و جوذاکارییه‌کانی ده‌ستنیشان ده‌کات. «۶»

به‌لگه‌ش له‌سه‌ر ئه‌مه له‌وه‌دا به‌رجه‌سته ده‌بی که دوو یه‌که‌ی واتایی ده‌توانین له‌ رسته‌یه‌کدا هاوواتای یه‌کدی بن و له‌ رسته‌یه‌کی دیدا دژواتای یه‌کدیش بن. هه‌ردوو وشه‌ی (selection) و (range) به‌ دوو وشه‌ی هاوواتای ناو رسته‌یه‌ک هه‌ژمار ده‌کرتین وه‌کو:

ئه‌م (هه‌مه‌چه‌شنی / هه‌لبێژاردن) هی که‌لوپه‌له‌کانی ناو ماڵ چهند رێک و جوانه.

- what a nice (range/selection) of furnitures.

به‌لام له‌م رسته‌یه‌دا هاوواتا نین، وه‌کو: له‌وی زنجیره‌یه‌ک چیا هه‌یه.

- There's the mountain (range/selection).

* له‌وی هه‌لبێژاردنیتکی چیا یی هه‌یه.

ب- گرته‌وه Hyponymy

ئه‌م جوهری واتا به‌ربلاو نییه، بۆ چه‌مکی له‌توتیگرتن و له‌خۆگرتن ده‌گه‌رپته‌وه، لێره‌دا ده‌توانین بڵین که (X) جوهریکه له (y)، واته یه‌که‌م (X) له‌توتی دووه‌مدایه که (y) یه، نمونه‌شمان له‌سه‌ر ئه‌مه ئه‌وه‌یه که یاسه‌مین (Rose) له‌ ره‌گه‌زی (گوله) و ئۆتۆمبیل (car) له‌ره‌گه‌زی عه‌ره‌بانه‌کانه، سه‌رباری ئه‌وه‌ش ده‌کری

ژماره‌یه‌ک له‌ یه‌که واتاییه‌کان (که هه‌ریه‌کیکیان ره‌گه‌زیک پیکبه‌یتیت)، واته سه‌ر به‌ره‌گه‌زیک گه‌وره‌تر بیت.

جاریکی دی پیتویسته جه‌خت له‌سه‌ر ئه‌وه بکه‌ینه‌وه که ئه‌م شیته‌لکارییه، شیته‌لکارییه‌کی زمانیه و شیته‌لکارییه‌کی جیهانی راسته‌قینه نییه، چونکه زمانه مرۆبیه‌کان له‌ پۆلینکاری وشه و ره‌گه‌زدا جیاوازیان هه‌یه، بۆ نمونه له‌ زمانی یۆنانی ره‌سمیدا یه‌که واتاییه‌کانی: دارتاش و پزیشک و موزیکژهن و ناوی پیشه‌کانی دی، هه‌موو سه‌ر به‌ره‌گه‌زیکن که پیتان ده‌وترت (demiurges)، له‌کاتیکدا که ئه‌م ره‌گه‌زه هیچ هه‌مه‌به‌ریکی له‌زمانی ئینگلیزیدا نییه، چونکه له‌زمانی ئینگلیزیدا هیچ ناویکمان نییه بۆ ره‌گه‌زیک پیتایی و امان لیتیکات که بڵین یه‌که‌کانی (دارتاش) و (پزیشک) سه‌ر به‌ره‌گه‌زیک دیاریکراون، له‌لایه‌کی تریشه‌وه له‌زمانی ئینگلیزیدا یه‌که‌ی واتایی (په‌تاته) له‌ره‌گه‌زی (سه‌وزه‌وات) ه، به‌لام ئه‌م یه‌که‌یه (kartful) واته په‌تاته له‌توتی ره‌گه‌زی (gems) نییه، که له‌ زمانی ئه‌لمانی ده‌کاته (سه‌وزه‌وات). «۷»

ج- دژواتا (antonym)

ئه‌م جوهره بریتیییه له‌ پیتوه‌ندییه دژواتاکانی (پیتچه‌وانه‌کان) ی واتا، توتیژه‌ره‌کان له‌پیشدا وا گومانیان ده‌برد که ئه‌م جوهره سه‌ر به (هاوواتا) کانه، به‌لام له‌راستیدا وا نییه، هه‌روه‌کو له‌پیشدا روومان کرده‌وه که له‌واقیعدا هاوواتای ته‌واو و راسته‌قینه نییه، به‌لام چهن‌دین جور دژواتا ههن.

گرنگترین جوهره‌کانی دژواتا ئه‌مانه‌ن:

۱- دژواتای پله به‌پله

وه‌کو: گه‌وره / بچووک، باش / خراب. ئه‌م دژواتایه‌ش بوار بۆ گوزارشت کردن له‌ پله واتاییه پیتچه‌وانه‌کان ده‌ره‌خسینیت، وه‌کو: زۆر گه‌وره‌تر، زۆر بچووک- بچووکتتر- تارا‌ده‌یه‌ک بچوووک.

۲- دژواتای ته‌واوکه‌ر

ئه‌م جوهره دژواتایه بوار بۆ گوزارشت کردن له‌ پله واتاییه پیتچه‌وانه‌کانی ئه‌م وشانه ناره‌خسینیت، وه‌کو: ره‌به‌ن / خیزاندار / نیر / می، چونکه ناماقوله بڵین زۆر نیره، یان بڵین تارا‌ده‌یه‌ک خیزانداره.

۳- دژواتای پیتچه‌وانه

ئه‌م جوهره دوو رووی هه‌یه که پشت به‌یه‌کدی ده‌به‌ستن

وهكو: دهكرټ / دهفروښټ، يان باوك / كور.

د- وټكنه چوو (Incompatibility)

كومه له يه كه يه كې و اتاسازی كو كراوه ده چنه ژير چه تری نه م جوړه ی پيوه ندى جټگوز كټيه وه، كه له خودى نه ندامانى و ته و اتاييه كانه وه، بو نمونه: سوور و سهوز. تاد. يه كه ي و اتايى وټكنه چوون كه هه موو له توپى ره گه زى ره نگدان، چونكه ناتوانين بلټين يه كه ي و اتايى (سوور) له گه ل يه كه ي و اتايى تر دا وټكنه چوو نبييه، وهكو يه كه ي و اتايى (خروكه)، چونكه شتيك ده شټ سووربيت، له هه مان كاتيشدا خروكه ش بيت، نه مه ش بن گومان به وټكنه چوو هه ژمار ناكريت.

به لام حاله ته ناوازه زمانه وانبييه كان و امان لى ده كنه گومان به رين كه چنه د به كار هټناتيكى نارټسايى له زمانى ئينگليزى دا هبن، چونكه ده بينين رهنگى ره ش و سپى و خو له مټشى هه ميشه له توپى ره گه زى ره نگدا نين وهكو نه وه ي كه بلټين فليمى ره ش و سپى.

و- هاوبه شى يه كه و اتاييه كان

له و چه مكه و اتاييه پيششه چووانه ي كه پيوه نديان به چه مكى هه ستى ماناوه هه يه، نه وانه يه كه زمانه وانى به ريتانى (جټقري فټرس) (J.Firth) پيشنيارى كرد و ناوى نا (هاوبه شى يه كه و اتاييه كان)، نه م زانايه ده لټت: «پټويسته وشه له گوزه رگاي كټلگه ي نه و هاوبه شى يه وه بزائين كه له ناويدايه»، نه م و ته يه ش له پرده نسپى ناراسته بنيادگه راييه كه ي نه و يه كه و اتايانه وه دركاند كه له گه ل يه كديان و له سه ر بنه مايه كى پيشبينانه كار ده كنه.

به م شټويه وشه ي (شقار) شان به شانى وشه ي (شيعره)، وشه ي (الصقر) يش شان به شانى وشه ي (مه ر) ده بيت، جا وشه پيوه نداره كان (collocation) وشه گه لټكى پيشبينين دهر باره ي يه كدى پيشبينى ده كنه. وشه ي رټكوپټك (spick) دهر باره ي وشه ي پاك (span) پيشبينى ده كات وشه ي دوو دل (addled) به وشه ي نه قل (Brain) هوه به ستر اوته وه.

له گه ل نه وه شدا نه م بيروكه ي په يوه ست بوونه بيروكه يه كى رټويه يه، چونكه هه نديك وشه هه ن كه په يوه ست بوونټكى جوړ او جوړ و شل و خاو به ديار ده خه ن، وشه ي (Letter)، پيوه ندى به زنجيره يه كى درټي يه كه و اتاييه كانه وه هه يه، وهكو: (نه بجه دبييه ت)، له لايه كى ديشه وه نه و وشه يه به يه كه و اتاييه كانه وه

په يوه سته، وهكو (سندووقى پوسته و نووسين).

سه ربارى نه وه ش ليتره دا چنه د يه كه يه كى و اتايى له نارادا هه ن، كه په يوه ست بوونټكى پيشبيني كراويان نييه و له سه ر يه ك ناست و له يه ك چيوه دا به كار ده هټنټين، وهكو (get)، (have).

هه روه ها پټويسته زار او ه ي په يوه ست بوونى و اتايى (collocation) و زار او ه ي خستنى به هزر (association of ideas) تيكه ل نه كه ين، چونكه رټچكه ي كارى يه كه و اتاييه پيوه نداره كان هټچ پيوه ندى به خستنه هز ريه كانه وه نبييه، به م شټويه يه يه كه ي و اتايى (قاوه) (coffee) ده شټ به ئينگليزى بيته سپى (white coffee)، هه رچه نده ره نگه كه شى قاوه ييه (brown).

له راس تي دا پيوه ندي بوونى و اتايى (collocation) له نيوان زمانه مر وييه كاندا جو دا يه، له وانه شه بيته له م په رټكى سه ره كى بو كو نټرول كردنى زمانه بيانيه كان، بو نمونه له زمانى ئينگليزى دا، و اتايى به شټوازيكى دى غه يرى نه و شټوازه ي زمانى عيبرى گوزار شتى لى ده كريت، هه روه ك له م دوو رسته يه دا دياره:

(ئينگليزى) - we face problems and in-turret dreams

(عيبرى) - we have to stand in front of problems and solve dreams

كاتيك كه به زمانى ئينگليزى ده لټين: (ټيمه به رهنگارى چنه د گرفتټيك ده بينه وه و راقه ي چنه د خه ونټك ده كين)، له عيبرى دا ده لټين: (ټيمه پټويسته هه مبه ر گرفته كان رابوه ستين و خه ونه كان چاره سه ر بكه ين)، هه روه ها له زمانى ژاپونيدا كارى (ده خواته وه drink) به تاو (water) و شوربا (soup) و دهرى بچووك (fabled) و جگهره (cigarettes) هوه بنده، پټويسته بزائين كه په يوه ست بوونى و اتايى هه رچه نده چه سپاو بن، نه وه نده له چه مكى گوزار شى زار او ه ييه وه (idiom) نزيكه، كه پټويسته وهكو يه كه يه كى سه ربه خو نه ك وهكو به شټكى په رته وازه فيبرى بين.

له كو تا ييدا پټويسته ټيمه په يوه ست بوونى و اتايى (collocation) كه هاوبه شى يه كى و اتاييه و چنه د وشه يه كى ديار بكارو سه ر به ون له و په يوه ست بوونى

هزری- ئاکارییه (idiosyncratic) جودا بکهینهوه، که هزرهکان له نیوان خوباندا به په یوهست بوونیکه هزری- ئاکاری ده به ستیتته وه.

۹- جیهانی بوونهکانی رهنګ و یهکه واتاییهکانی:

چه مکی رهنګ بابه تیکی سهخت و زهحمهت و تهماوییه، چونکه ئەم چه مکه سنووره واقعییهکان نازانی، ئەمهش وای له زانایانی واتاسازی کردووه، که گرنگییهکی تاییهتی پێ بدەن، چونکه گهواهیهدریکی واژهییه بۆ بهکارهیتانه واتاییه جوړاوجۆرهکانی بنیادی زمان:

- بۆ نمونه له زمانی ئینگلیزیدا (۱۱) یهکهی واتایی سههرهکی رهنګ هەن، که سپی (white) و رەش (black) و سوور (red) و سهوز (green) و زەرد (yellow) و شین (blue) و قاوهیی (brown) و مۆر (purple) و (په مەیی - Pink) و پرتهقالی (orange) و خۆله میشی (grey).

- له لاتینیشدا هیچ یهکهیهکی واتایی ههردوو رهنګی قاوهیی و خۆله میشی نییه، ئەو یهکه واتاییانهی که گوزارشت له م دوو رهنګه دهکەن، به تاییهتی له زمانهکانی سههر به لاتینی و فه رهنسی، ئەوانه چەند یهکهیهکی خوازوای گرووی زمانی جرمانییهکانن (ئهلمانی و ئینگلیزی).

- له زمانی هیندی- ئەمریکی (ناقهو)دا (Navaho) یهکهیهکی واتایی ههیه، بۆ گوزارشت کردن له ههردوو رهنګی قاوهیی و خۆله میشی، سهرباری ئەوهش ئەم زمانه له رووی فه رهنگییهوه جیاوازی له نیوان ههردوو رهنګی سهوز و شیندا دانانیت، له لایهکی تریشهوه له م زمانه دا دوو وشه هەن که گوزارشت له رهنګی رەش دهکەن، وشه یهکیان بۆ رەشایی تاریکی و ئەوی تریش بۆ رەشایی بابه تهکان وهکو (خه لووز- رهژوو).

- له زمانی رووسیدا دوو وشه هەن که گوزارشت له رهنګی شین دهکەن که ههردوو وشه ی (gluon) و (sine)ن.

ههرچی زمانی ئینگلیزیه وشه ی هاریکاری تیدا به کارده هیتیت بۆ ناسین و جیاکردنهوهی نیوان شین و نیلی (dark blue) و شینی ئاسمانی (sky-blue).

- له زمانی ههنگاریدا دوو وشه ههیه بۆ گوزارشت

کردن له رهنګی سوور (red).

- له ژاپونیشدا وشه ی (awe) له وانیه رهنګی (green) یان شین (blue) یان رهنګیکی هه لیزرکاو (pale) بگه یه نیت، ئەمهش دهووستیتته سههر به کارهیتانی رسته که (که له بواری چەند یهکهیهکی وهکو سههوزوات (سههوز) و ده ریا (شین) و هه ور (هه لیزرکاو) هوه دیت).

- له چەند زمانیکی (غینیا)دا، ته نیا دوو وشه هەن، که گوزارشت له ههردوو رهنګی سپی و رەش دهکەن.

- له زمانی هانۆنی فلیپینیدا (Hanno)، ته نیا چوار وشه ی سههرهکی هەن که گوزارشت له رهنګهکان بکەن، که ئەمانه ن: رەش و سپی و سوور و سهوز.

- له هه ندیکی زمانی ئەفریقیشدا وهکو (لشونه و باسه) زۆر سهخته که رهنګهکان به وشهکان گوزارشتیان لێ بکرت. له بهر ئەوه زۆر پیتوسته نیگارکیشییهکی بۆ بکەین تا له پۆلینکاراییهکانی تی بگهین:

دوو زمانی ئەفریقیایی	نیلی	شین	سهوز	زەرد	پرتهقالی	سوور
شونه	سیوکا	سینما	سینا	سیوکا	سیوکا	سیوکا
باسه	هوی			زیرا		

به م جوړه ده بینین جیاوازییهکانی زاراوهگهلی سههر به رهنګهکان له زمانه هه مه جوړهکاندا سههروپهتەرن. ئەمهش وامان لێ دهکات که بگه یه ئەو دهره نجامه ی که هه موو زمانیکی سیستمی تاییهتی و هه رهمهکی هه یه، به لام ئەو توپزینه وهی که ههردوو توپزهر بیرلین (B. Berlin) و پوکای (Pokey) سالی ۱۹۶۹ پیشکه شیان کرد، پتچه وانیهی ئەمه ده سه لمینیت، ئەوه بوو پاش کۆلینه وهی سستمهکانی رهنګ له (۹۸) زماندا، ئەم دوو زانایه گه یشتنه ئەوهی گروویکی رهنګی که له (۱۱) رهنګ پتکدیت، هه موو زمانهکانی مرۆف به کاریان دههینن، به لام ئەمه ئیدی دهره نجامیکی رتیه یه و باسوخواسیکی زۆر هه لده گرت.

جا په یادکردنی تۆماریکی باوه رپینکراو و راست و دروست، له زاری قسه ویتانی زمانی زگماکه وه، گرفتیکی پرۆگرامیمان بۆ دروست دهکات، به تاییهتی ئەگه ر ئەم حوکمه یان له سههر زمانگه لی دی بنیاد نرابی، که پیشوهخت فیترووبن، سهرباری ئەوهش هه ندیکی زمان هەن که (۱۲) زاراوهی سههرهکییان هه یه، بۆ نمونه زمانی رووسی، به هه رحال توپزینه وهکانی ئەم دوو زانایه

هه‌ندیک خالی ویکچوویان له توویتی زنجیره‌یه‌کی زۆری زمانه جیهانییه‌کاندا چه‌سپاند.

۱۰- به‌راوردکاریه‌کانی وشه‌گه‌لی خزمایه‌تی

توتیژهران له کیتلگه‌یه‌کی واتایی دیکه‌یان کۆلیوه‌ته‌وه، که به به‌راوردکاریه‌کانی خزمایه‌تی ناوزه‌ده‌کریت، له‌م بواره‌دا چه‌ندین جیاوازی و پیتچه‌وانه‌بیان له توویتی زمانه مرۆبیه‌کاندا ده‌ستنیشان کراوه.

- زمانی هه‌نگاری تاکو سه‌ده‌ی (۱۹) هه‌ردوو زاراوه‌ی (برا) و (خوشک)ی تیدا نه‌بووه، هه‌رچه‌نده دوو زاراوه‌ی جیای تیدا بووه، به‌کیتکیان بۆ (برا- چ بچووک و چ گه‌وره) و نه‌وی دیکه‌بشیان (خوشک- چ گه‌وره و چ بچووک).

- زمانی مالیزیش، یه‌ک زاراوه‌ی بۆ (ئامۆزا- کوره‌مام) و (برا) و (خوشک)ی تیدا یه.

- له‌ زمانی سویدا یه‌ک زاراوه‌ی سه‌ره‌خۆ بۆ (باپیر)یان (داپیره) نییه، به‌لکو بۆ (باپیره- باوکی باوک) (far far) و (باپییره- باوکی دایک) (moor far) و (داپییره- دایکی دایک) (murmur) به‌کارده‌هینریت.

- هه‌روه‌ها له یه‌کیتک له‌ زمانه‌کانی ئوستراالیادا زاراوه‌گه‌لیک هه‌ن، که گوزارشت له‌ نه‌وه دووره‌کان ده‌که‌ن، بۆیه ده‌توانریت، وشه‌ی (maili) بۆ (باپیر- باوکی باوک) و له هه‌مان کاتیشدا بۆ خوشک (ژنی کوری) به‌کاری به‌هینیت، تیبینی نه‌وه‌ش ده‌کریت که ئه‌م دوو مانایه‌ چه‌نده دوورن له‌یه‌که‌وه.

- له لاتینیشدا جیاوازییه‌ک له‌ نیوان برای باوک (مامه) و خوشکی باوک (پلک) و برای دایک (خالۆ) و خوشکی دایک (میمک)دا هه‌یه، به‌رانبه‌ر به‌مه‌ش زمانه تازه‌کان ئه‌م چه‌مکانه‌یان له‌ دوو زاراوه‌ی (uncle) مامه‌و خالۆ و (aunt) پلک و میمکدا چر کرده‌ته‌وه، هه‌روه‌ک زمانی فه‌رنه‌سی که ئه‌م شتیوازه کورت کراوه‌یه‌ی تیدا ره‌چاو کراوه.

۱۱- (نیشانه و جیتاوه‌کان) (diesis)

توتیژهران به‌هه‌مان شتیوه له (نیشانه و جیتاوه‌کان)یان کۆلیوه‌ته‌وه و چۆنیتی دابه‌شکردنیان به‌سه‌ر زمانه مرۆبیه‌کاندا تاوتوو کرده‌وه، ئه‌و مه‌رجانه‌ی که کاریگه‌رییان له‌سه‌ر ره‌وشی به‌کاره‌یتانی ئه‌م زاراوانه هه‌یه، بوونه‌ته مایه‌ی راکیتشانی سه‌رنجی زانیانیان

واتاسازی، ئه‌و زانیانه بینیان که هه‌ر زمانیک کۆمه‌له زاراوه‌یه‌کی تیدا یه، که له ده‌لاقه‌ی گه‌رانه‌وه بۆ بارودۆخ و شوینکاتی قسه‌که‌ره‌که ده‌رکی پتی ده‌کریت، ئه‌م کۆمه‌له‌یه‌ش له توویتی سنی جۆری سه‌ره‌کیدایه.

- (نیشانه و جیتاوه که‌سییه‌کان) وه‌کو (من و تو)، به‌لگه‌شه بۆ ئه‌و مرۆقه‌ی که له کاتی ئاخافتندا قسه ده‌کات.

- (نیشانه و جیتاوه کاتییه‌کان) که کاته‌کان له‌یه‌ک جودا ده‌کاته‌وه، ئه‌ویش به‌گه‌رانه‌وه بۆ خودی قسه‌که‌ره‌که وه‌کو: ئیستا و دوینتی و ئه‌وکاته، یان به‌گه‌رانه‌وه بۆ چه‌ند جۆریکی هیتا کاتییه‌کان.

۱۲- هاویبژی «۸»

هاویبژی وا ده‌گه‌یه‌نیت که زاراوه‌ی (lexeme) له‌یه‌ک مانا زیاتری هه‌یه، بۆ نمونه یه‌که‌ی زمانه‌وانی (chip) یه‌ک پارچه‌دار، یان خۆراک وه‌ک نامی‌رتیکی ئه‌لکترۆنی «۹» ده‌گه‌یه‌نیت، له راستیدا قسه‌که‌رانی زمانی ئینگلیزی له‌م باره‌یه‌وه هه‌چ گرفتیتکیان نییه.

- زاراوه‌ی (homonymy) مانای وایه که دوو وشه، یان زیاتر هه‌ن (lexemes) که هه‌مان شتیوه‌ی زمانه‌وانییان هه‌یه، وه‌کو (bank) که واتای باله‌خانه، یان ناوچه‌یه‌کی جوگرافی ده‌گه‌یه‌نیت، جا قسه‌که‌ری زمانی ئینگلیزی به‌هه‌مان شتیوه سه‌بارت به‌م مه‌سه‌له‌یه به‌ره‌نگاری هه‌چ دژوارییه‌ک نابیتته‌وه، چونکه ئه‌م یه‌که‌یه له دوو وشه‌ی جودا پیتکدیت.

- زاراوه‌ی (homophones) مانای هاوده‌نگی ده‌گه‌یه‌نیت، له دوو یه‌که‌ پیتکدیت، که هه‌مان وه‌ته‌ره ده‌نگیه‌کانیان هه‌یه، به‌لام له‌ پرووی نووسین و اتاییه‌وه جودان، وه‌کو وشه‌ی (threw) و وشه‌ی (through) «۱۰»

- زاراوه‌ی (homographs) که مانای هاوبه‌شی نووسینه له وشه‌یه‌ک پیتکدیت، که خاوه‌ن شتیوه‌یه‌کی ده‌نگی وه‌ته‌ری نووسینه، به‌لام به‌دوو ده‌رپینی جیا، وه‌کو وشه‌ی (Wind) له زمانی عه‌ره‌بیدا که به (که‌سه‌ره) (هه‌وا- با) (air movement) ده‌گه‌یه‌نیت، به‌ ئه‌لفی نه‌رمیش (گی‌ر و گواج) (پتچاوپتچ) (bend) «۱۱» ده‌گه‌یه‌نیت.

ئه‌م جیاکارییه بنیادگه‌رییه واتاییه زۆر روون و دیاره فه‌ره‌نگه زمانه‌وانییه‌کان به‌شیتاوتیکی روون و ئاشکرا چاره‌سه‌ریان بۆ دۆزبۆته‌وه، به‌لام مه‌سه‌له‌که بۆ

تویژه‌ریکی واتاساز سانا نییه، که له به‌راییه وه بریار بدات چ کاریک دهکات و چاره‌سهری چی دهکات، پاش نه‌وهش فهره‌نگه زمانه وانیه‌کان هه‌ندیک جار له چاره‌سهری ئەم کیشه‌یه‌دا جودا و دووبه‌ره‌کن، بۆ نمونه (table) که که‌لوپه‌لی ناومال ده‌گه‌یه‌نیت (furniture) و (table) که لیستیکی ریکی تۆماره‌کان ده‌گه‌یه‌نیت (arrangement)، یان ده‌توانین بلتین که دوو وشه‌ی جودان، یان وشه‌یه‌کن بۆ دوو واتای جیاواز؟ «۱۲»

به‌گشتی فهره‌نگه‌کان له‌سه‌ر ئەم رایه‌ی دووه‌من، چونکه هه‌ردوو وشه‌که ویکچووی یه‌ک‌دین، به‌لام له‌لایه‌کی تره‌وه تویژه‌ری واتاسازی تووشی سه‌رلیشیوانیک ده‌بیت که ده‌بینیت (pupil) که ده‌کاته قوتابی قوتابخانه (in school) و (Pupil) که ده‌کا گلینه‌ی چاو (of the eye) هه‌ردوو وامامه‌له‌یان له‌گه‌لدا ده‌کریت، که دوو وشه‌ی جو‌راوجۆرن، هه‌رچه‌نده هه‌ردووکیان له‌یه‌ک بیه‌که وه هاتوون «۱۳»

– پیاو: (بالغ، نیر)
– ئافره‌ت: (بالغ، مئ)
– کوپ: (نابالغ، نیر)
ده‌شتوانین هه‌مان ئەو ئادگارانه له جیهانی نازه‌لانا به‌کاربه‌نین، هه‌روه‌ک له‌م نه‌خشه‌یه‌ی خواره‌وه‌دا دیاره:

به‌هه‌رحال مملانی نیوان نیوانه‌ی میژووی و پیوانه‌ی هه‌نوکه‌یی له‌چاره‌سه‌رکردنی (هاوبیژی) به هه‌موو جو‌ر و ئاسته‌کانییه‌وه هه‌ر به‌رده‌وام ده‌بیت.

ژ	نیر	مئ	نابالغ
۱	کا	مانگا	گولک
۲	به‌ران	مهر	کار
۳	به‌راز	به‌رازی مئ	به‌چکه‌ی به‌راز

به‌راوردکارییه‌کانی ئەم شیته‌لکارییه واتاییه به‌گشتی له‌ بواری به‌کاره‌ینانی ئاماره‌ی (+) یان (-) ده‌به‌سترت، که له‌ وینه‌یه‌کی دیاریکراودا داده‌نرت، وه‌کو (+ نیر- مئ) یان (+ مئ- مئ).
بۆ کورت کردنه‌وه‌ی زانیارییه‌کانی پیشوو ده‌توانین بۆ یه‌که‌کانی خواره‌وه شیته‌لکارییه‌کی واتایی بکه‌ین به‌م شیتوه‌یه.

۱۳- پیکهاته واتاییه‌کان (-semantic com-ponents)

کا	به‌ران	به‌راز	مانگا	مهر	به‌رازی مئینه	گولک	مهر	به‌چکه‌ی به‌راز
نیر	+	+	-	-	-	+	+	+
مئ	-	-	+	+	+	-	-	-

ریگه‌یه‌کی دیش هه‌یه بۆ تویژینه‌وه‌ی مانا‌کانی یه‌که واتاییه‌کان (lexeme)، ئەویش له‌ گوزه‌رگای شیته‌لکردنه‌وه‌ی بۆ زنجیره‌یه‌ک له (پیکهاته واتاییه‌کان) یان (ئادگار و واتاییه‌کان) (-semantic features)، یه‌که‌ی واتایی (پیاو) بۆ نمونه ده‌شیت له‌سه‌ر ئەو بیه‌مایه شیته‌ل بکریت که (بالغ) (مروّف) (نیر)... تاد. ده‌گه‌یه‌نیت.

له‌ راستیدا ئەم شیته‌لکارییه واتاییه له‌گه‌ل ئالۆزبونی یه‌که واتاییه‌کان زیاتر گرنگی وه‌رده‌گریت، با ئیستا چه‌ند نمونه‌یه‌ک ده‌باره‌ی هه‌ندیک له‌ چه‌مه‌ مرۆبیه‌کان (کار)ه‌کان به‌یتنه‌وه.

ئەم پرۆگرامه واتاییه زانیانی ئەنتروپۆلۆژیا دا‌بانناوه و به‌کاربان هیناوه، ئەویش بۆ ئەنجام‌دانی وورده‌کارییه‌کی وشه‌ زمانه‌وانیه‌کانی تووتی کۆمه‌لگا و رۆشنییرییه هه‌مه‌ چه‌شنه‌کان، که پاش ئەوانیش واتاسازان وه‌کو چوارچۆیه‌یه‌کی گشتی بۆ شیته‌لکاری مانا و لقو‌پۆیه‌کانی به‌ره‌و پیشیان بردوو.

سهرده‌گه‌وت	-	+	+	+
زادگات	-	+	+	-
خا‌یش ده‌کات	-	+	+	+
ده‌رات	+	-	-	+

هه‌موو ئەو سیستمه پتوه‌ندیانه‌ی که به‌یه‌که‌وه په‌یوه‌ستان، ده‌شپن له‌ گوزه‌رگای به‌کاره‌ینانی

جا له بواری به کارهینانمان بۆ ئەم شیتته لکار بیه و اتاییه ده توانین به ئاسانی که لینه و اتاییه کانی (semantic gaps) ی هەر زمانیک بدۆزینه وه، بۆ نمونه ئەو وینه یه پیتشوو زاراهوی (یه که ی و اتایی) دهرناخت، که گوزارشت له چه مکی ئەو مرۆفه بکات، که پیتیه کانی بۆ بزاون کردن و جووله بۆ پشته وه به کار دههینیت، له لایه کی تریشه وه هیچ سانا نییه، که ئادگار و اتاییه گونجاوه کانی ئەم زاراهویه بچه سپین، که ئایا شتوازیکی دووانه یی (+/-) پراکتیزه ده بی یان نه: ئایا ئەم (کار) ه.

مه له دهکات بۆ نمونه (+ خیرا کردن) ه، زاراهوی شوڤیا، ئایا (+ خواردن) یان (- خواردن) ه؟.

١٤- واتای رسته

توێژینه وه ی و اتا په لکیشمان دهکاته ناو تاووتووکردنی په کانی له سه رتا پای جهسته ی زمانه وانیدا، له هه مان کاتیشدا سه ختی و دژواری کیشانی هیلکی پروون و جیا که ره وه سه باره ت به پیکهاته ی و اتایی هه ر چیتویه کی زمانه وانێ ده چه سپینیت، له پیتشدا بایه خ پیتدانه کان هه مو له سه ر مانای وشه کان چر ده بوونه وه، به لام ئە مرۆ و اتا سازی تازه بایه خ به شیکردنه وه ی مانای رسته ده دات، یان به لای که مییه وه بایه خ به پرووه کانی مانای رسته ده دات، ئەو پرووانه ی که توێژینه وه ی یه که و اتاییه گۆشه گیره کان (lexemes) ناتوانن به ته نیایی بیاندۆزنه وه.

١- واتای دهنگی (عهرووزی)

واتای دهنگی ئەو مانایه یه که رپچکه ی درکاندنی رسته به به کارهینانی پرووی دهنگی زمان په یدا ده بیته، چونکه هه ر گۆرانکار بیه کی ره چاو کراو له جه خت کردنه وه بۆ نمونه شیمان نه ی ئەوه هه یه که په لکیشمان بکاته ناو جه نجالی رافه کردنیکی په له و به گوری رسته وه. هه ر رسته یه که له مانایه کی تایه ت و جیا وازیان هه یه که له به کارهینانی نه بره ی دهنگیه وه سه رچاوه ده گرت. «١٤»

1- Johns bought a red car (not a red bicycle).

جۆن ئۆتۆمبیلێکی سووری کړی (نه ک پاسکیلێکی سوور).

2- Johns bought a red car (not agree one)

جۆن ئۆتۆمبیلێکی سووری کړی (نه ک ئۆتۆمبیلێکی سه وز).

3-Johns bought a red car (not bill).

جۆن ئۆتۆمبیلێکی سووری کړی (نه ک بیل).

پیتوانه ی دهنگی و امان فیر دهکات که ئەو زانیاریه ی که به شپوهیه کی ئاسایی له رسته وه فیری ده بین (مانایه کی کۆنه) و به هه مان شپوهش فیرمان دهکات که به ده سه تپنانی زانیاریه کی تایه ت دهر باره ی ئەو رسته یه (مانایه کی تازه یه).

ب- واتای ریزمانی (پیکهاته یی)

ئەو قسانه ی که له سه ر بنیادی شیتته لکاری ریزمانی دامه زاون ده شیت له پرووی و اتاییه وه شیتته ل بکرتین.

بۆ نمونه ئەم رسته یه:

(جۆن دوینی کتیبیک خوتند)

-John read a book yesterday

subject+ verb+ object+ adverbial

ئاوه لکار به رکار کار بکه ر

ئەم رسته یه ی سه ره وه ده توانین له پرووی و اتاییه وه شیتته لکاری بکه ین و بلین که له مان شتانه پیکهاته وه: بکه ر، کاریک دهکات و کاره که ده که و پته سه ر با به ته که له کاتیک دیار کراو دا.

له راستیدا زۆر شت هه ن که ده کرتیت دهر باره ی رۆله و اتاییه کان (semantic roles) بیدر کیتن، که توخمه ریزمانیه کان ئەنجامی ده دن، ئەم پرسه ش ده که و پته نیوان کیتلگه و اتایی و کیتلگه ریزمانیه کان.

ج- واتای کرداره کی (پراگماتیکی)

ئەو فه رمانه ی که رسته له ته واوی ئاخفتندا گه لاله ی دهکات، پیتوسته به هه ند وهر بگیریت، مانا له رسته یه کی ئینگلیزی وه کو (there is some chalk on the floor) (هه ندیک ته باشیر له سه ر زه ویدایه) پروون و ئاشکرایه و هیچ توژیکی له سه ر نییه، به لام ئەم مانایه هه ندی جار له وانیه پرسیا رکردن بیت له حاله تیکتی راسته قینه: واته بگوترتیت: (have you any chalk) (ئایا هیچ پارچه ته باشیرتکت بینوه؟). له هه ندیک حاله تی دیکه شدا له وانیه که ئەو رسته یه وه کو فه رمانیک شوڤه بکرتیت. به تایه ته کی کاتیک که

ماموستا فرمانیک به قوتاییهک ده‌دات به ناماژه‌کردن بو ته‌باشیره‌که‌ی سهر زه‌وی واته: ته‌باشیره‌که هه‌ل‌بگره. به‌ه‌رحال تو‌یژه‌ران نه‌م‌رۆ له‌و مانا فرمانیانه‌ی رسته‌دا رۆچوونه که ناو‌یتته و تیکه‌ه‌ل‌کیشی واتاییه‌کان ده‌بن. «۱۵»

پتیه‌ندییه‌کانی له‌گه‌ل جیهانی ده‌روه‌دا، له راستیدا نه‌م تیۆرانه چۆک بو مشتمومر و توو‌یژ داده‌دن و نیامه‌ندی‌شان به‌شاره‌زاییه‌کی لۆژیکی شکلی هه‌یه تا‌کو ده‌رک به‌ کرۆکی مانا‌که‌یان بکه‌ین. به‌ه‌رحال نه‌مانه تیۆرگه‌ل‌یکن که تاراده‌یه‌ک به‌شداری له‌ شروقه‌دانیکی گشتی ده‌که‌ن سه‌باره‌ت به‌ تیبینییه واتاییه‌کانی زمان.

د- واتای کۆمه‌لایه‌تی

هه‌ل‌بژاردنی رسته ده‌شیت که به‌شپوه‌یه‌کی راسته‌وخۆ کاربگه‌ری بکاته سهر پتیه‌ندییه کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی نیوان قسه‌که‌ران (به‌شداربووانی پرۆسه‌ی په‌یوه‌ست بوون) به‌تاییه‌تی نه‌و رسته‌یه‌ی که وشه‌کان پتیه‌ندی‌یان به‌ چه‌مکی نه‌ده‌ب و (زبری) و (ماوه) وه‌هه‌یه... تاد. که نه‌ویش به‌ ده‌وری خۆی کاربگه‌ری له‌سه‌ر بارودۆخمان و رۆلمان له‌ توویتی نه‌و کۆمه‌له‌ی تیبیدان هه‌یه.

۱۵- ریزمان یان واتا؟
سنوره ته‌ماوییه‌کانی نیوان مانا و ریزمان (مانا و بنیاد) گرفتیکی دیرینی تیۆری زمانه‌وانییه و ده‌شتوانین له‌ گوزه‌رگای چه‌ند رسته‌یه‌کی ئاساییه‌وه به‌ل‌گه‌ی له‌سهر بینینه‌وه، به‌لام به‌شتتیکی ناوه‌ندی نیوان ریزمان و مانا هه‌ژمار ده‌کریت، هه‌ندیک رسته هه‌ن که ده‌که‌ونه نیوان گوزارشتی زاراوه‌یی وه‌کو (it is raining cats and dogs) (واته پشیله‌و سه‌گ ده‌بارتینی: نه‌مه رسته‌یه‌ک گوزارشت له‌ بارانیکی به‌خو‌ر ده‌کات) و نیوان نه‌و ریزمانه‌ی که ریتسا زمانه‌وانییه‌کان به‌کارده‌هینیت وه‌کو: (the man kicked the ball) (واته پیاوه‌که پێ له‌قه‌ی له‌ توپه‌که‌دا = که مانایه‌کی فه‌ره‌نگی ئاسایی ده‌به‌خشیت)، له‌ تو‌یژنه‌وه‌یه‌کی واتاییدا گوزارشته به‌کاره‌ینراوه‌کان به‌شپوه‌یه‌کی ئاسایی و سه‌رچاوه‌ی له‌ زماندا کۆکرانه‌وه، نه‌م گوزارشتانه له‌سه‌ر یه‌ک یه‌که‌ی واتایی که (think) بنیاد نراون، نه‌م تو‌یژنه‌وه‌یه نه‌م ده‌ره‌نجامانه‌ی لی که‌وته‌وه:

کاتیک که گو‌یگر پرسیاریکی له‌ لایه‌ن قسه‌که‌روه‌ه ئاراسته ده‌کریت (مه‌به‌ستت چیه‌ که به‌و شپوه‌یه قسه‌م له‌گه‌ل ده‌که‌یت) نه‌م شپوازه مه‌سه‌له‌ی گه‌وره‌تر له‌و مانایه‌ی که یه‌که واتاییه‌که و رسته‌که گه‌لاله‌ی ده‌که‌ن ده‌ورووژینیت، چونکه لیره‌دا شپوازیکی کۆمه‌لایه‌تی دیاریکراو ده‌ورووژینیت که له‌ چینیکی کۆمه‌لایه‌تی دیاریکراو و خاوه‌ن شیفیره‌یه‌کی واتایی دیاری کراوه‌وه به‌ره‌م هاتوه.

ه- واتای هه‌لگری (فله‌سه‌فی)

گرنگترین ئاراسته له‌ واتاسازیدا گه‌رانه به‌دوای مانای رسته‌دا، نه‌ویش به‌هه‌ماهه‌نگی چه‌ند بیروبو‌چونیک که له‌ فه‌لسه‌فه و لۆژیکه‌وه وه‌رگیراین. له‌م جو‌ره ئاراسته‌یه‌دا پتیه‌سته جیا‌وازییه‌ک له‌ نیوان رسته و نیوان هه‌لگه‌ره‌کاندا بکه‌ین (propositions) هه‌لگه‌ریش یه‌که‌یه‌کی واتاییه که له‌ گوزه‌رگای بابه‌تی نه‌و حاله‌ته‌ی که باسی لی ده‌کات، پیناسه و روونکردنه‌وه‌ی خۆی ده‌خاته روو.

کاتیک که بیرم له مه‌سه‌له کرده‌وه نه‌وکاته من
- comet think of it
نایا رات چیه‌؟ - what do you think
گه‌یشتمه چاره‌سه‌رییه‌کی باشتر
- I thought better of it
گو‌ی به پرسه‌که مه‌ده - think nothing of it
پیش بریاردان بیر له پرسه‌که بکه‌روه.
- think it over
پرسیکی پوچه و شایانی بیر لی کردنه‌وه نییه
- it doesnt bear thinking about.
وامزانی که شاره‌زاییت له پرسه‌که‌دا هه‌یه
- I thogh you knew.
من وای ده‌بینم (سه‌باره‌ت به‌ ره‌زامه‌ندی ده‌رپرین
- I think so. (له‌سه‌ر پرسیک)
نه‌وه‌ی که ده‌بینم نه‌وه‌یه - What I think is.

نه‌م یه‌که‌یه حاله‌تیک وه‌سف ده‌کات و شپوه‌ی روون و راشکاوی رسته وه‌رده‌گریت (declarative) وه‌کو (John loves mar)، له‌م ئاراسته‌یه‌دا (که واتای راسته‌قینه‌ی مه‌رجدار یه‌کیتکه له‌ په‌رنسیپه‌کانی) رسته‌کان، که رسته‌کان گوزارشتیان لی ده‌که‌ن، ده‌شکریت نه‌م هه‌لگه‌رانه بو زانیی نه‌وه‌ی که راسته‌قینه‌ن یان درۆن پیشکرین به‌ گه‌رانه‌وه بو جیهانی واقعی (واته

به دهنگیکی بهرز بیر دهکه مهوه -I was just thinking almond
 کی ئەم شتهی بهبیردا دههات - who would have thought it?
 خۆت بهچی دهزانیت - Who do you think you are?

ئەو توژیینهوه واتاییه سهلماندی که خه لکی ئەم جوژه گوزارشته دهپارتیزن، وهک بهشیک له پرۆسهی بنیادی ناخافتنی په یوه ستدار و کارپیکراو، چ له رووی درکاندن و چ له رووی قسه کردنهوه (له بهر ئەوهی که ئەم دیاردهیه له زمانی نووسیندا تیبینی کراو نییه).

له لایه کی تریشهوه ئەم توژیینهوهیه دهستی خسته سهر ئەوهی که ئەم فۆرمه له رسته ییبه باوه رپیکراو و زنجیره کراوه فۆرمه له یه که له رووی بنیادهوه چه سپاو نییه، ههروهک له گوزارشته زاراو ییبه چه سپاوه کاندای (idioms) بهدی ده کریت، پاشانیش ده کریت ماناکه ی له گوزه رگای ئەو یه که واتاییانهوه (lexemes) بزانیته که یاهورین.

دهره نجام: به کارهیتانیکی یه که زمانه وانیبه کان له تارادا ههیه که ده که ویتته نیوان ئەو پرۆسه ریزمانییهی که جهخت له سهر جوژه کانی رسته به ره مهیتراوه کان دهکات و نیوان ئەو پرۆسه واتاییه ی که جهخت له سهر ئەو ئەگه رانه دهکات، که له وشه تاییهت و دیاری کراوه کانهوه سهره لدهدهن.

پروانه: د. مازن الوعر، دراسات نحویة و دلالية و فلسفیه فی ضوء اللسانیات المعاصرة، دارالمتنبی للطباعة والنشر، سوریه- دمشق، ۲۰۰۱، ص ۳۱-۵۸.

پهراویزه کان:

۱- فه یله سووفه کانی یۆنان یه کهم کهس بیون که باسیان له سروشتی و اتا کردووه: نایا و اتا نیلهامه، یان ریکه وته، ئەم مهسه له یه شیان له دوو ناراسته ی جو داوه تاووتوو کردووه، یه که میان: ناراسته سروشتیه که یه که نیلهامه و ئەفلاتوون له سهر ئەم باوه په بهوه، ئەم بۆ جوونه له وهدا چر ده بیته وه، که په یوه ست بوونیکه ناوه کی سهره کی و پوزه تیشهان له نیوان دهنگ و ئەو وشه یه دا ههیه که ناماژه ی بۆ ده کریت، (واته له نیوان ناماژه و واتادا) دووه میس: ناراسته دانراوه که یه (ریکه وت) که نهرستق له سهر ئەم رایه بووه، ئەم ناراسته یه دا ئەوه مه بهسته که ئەم په یوه ست بوونه ی نیوان به کارهیتنه رانی زماندا به ریکه وت دانراوه،

به هه رحال هه ردوو حاله ته که ریزه یه ی، چونکه گهر تیۆره سروشتیه که راست بیته، ئەمه مانای وایه که تیمه ده توانین مانای وشه کان هه ر به گوێ لیبوونیک بزانی، ئەمه ش مه عقول نییه، مه گهر تنیا ئەو وشانه ی که دهنگه کانی ناماژه به واتا کانی ده کهن، وهکو (وه رین)، (حیلله ی نه سپ)، (لوروی گورگ)، (خشکه)... تاد. تنانهت ئەم دهنگه ش له زمانیکه وه بۆ زمانیکه دی ده گۆرتین، هه رچی تیۆری دانراو یسه له راسته قینه وه نزیکه، ئەم تیۆره جهخت له سهر هه ره مه کی بوونیک دهکات که له نیوان وشه کاندای هه یه، جگه له و شتانه ی که ناماژه ی بۆ ده کهن، که ئەم تیۆره واتا سازی تازه په په روه ی دهکات، به لام له گه ل ئەوه شدا ناتوانین بلتین که زمانه کان هه مسو له ریکه وتنی دانراوه سه چاره یان گرتوه، که له نیوان قسه پیکه رانیاندا بۆ ناوهیتانی شته کان ده ستنیشان ده کرتین، ئەم تاکاره واپتویست دهکات که شتیه کی پتیشینه ی زمان هه ر له پتیش مرۆفه وه بوونی هه بیته، که له پاشاندا بۆ زمان پستی بهم شکله به ستوه (نوسهر).

۲- ئەمه ش بی گومان شتیا زیکه له زمانی کوردی و عه ره بیدا جیا یه، که به وشه ی دی گوزارشت له م چه مکانه دهکات: بۆ نمونه برای دایک (خالۆ یه و برای باوک (مام) ه و خوشکی دایک (میمک) ه و خوشکی باوک (پلک) ه. (وه رگێت).

۳- ئەم گوزارشته زاراو یه هاوکوف و هاومانای ئەو گوزارشته ی زمانی عه ره ییبه، که ده لێ (فلانه کهس ته مه نی خۆ ی بی به خشیت)، یان (فلانه کهس چوو له لای هاوه لێ بالا)، یان (فلانه کهس بۆ دراوستی خودا گواستیه وه)، یان (فلانه کهس بۆ ژیر به زه یی خودا گواستیه وه) که هه مو ئەم گوزارشته مانای (مردن) ده گه یه نیت. (وه رگێت).

۴- توژی ره وه ئەلمانه کان یه کهم کهس بیون که پرۆگرامی زمانه وانی پراکتیزه کراوی سهر کیتلگه واتاییه کانیان دانا، ئەم کاره ش هه ر له سییه کانی سه ده ی پتیشوو و له سالی (۱۹۳۰) دا نه نجام درا، له یه کیتک له و توژی نه وه به رایانه ی که (ج. تریر j. Trier) سالی (۱۹۳۴) نه نجامی دا ده بینین چۆنیتی گۆرانکاری و پتیشقه چوونه کانی کیتلگه واتاییه کان له تان و زمانه هه مه جوژه کاندای ده خاته روو، وشه گه لی زمانی ئەلمانی له سه ده کانی ناوه راستدا و له ماوه ی یه ک سه ده دا گۆرانکاری بی وینه ی سه بارهت به زانست و زانینی به خۆزه بینیه، له سالی (۱۲۰۰) هه یچ کیتلگه یه کی واتایی جو دا (وه کو ناوه ل ناو) بۆ وشه ی (زیره کی) له م زمانه دا نه بووه، به لام پاش سه د سال له و میترو وه وشه کان پتیشقه چوون و مانا کانی شیان لق و پۆیان هاویتشت. (نوسهر)

۵- مه به ستمان له پتیه ندییه (پتیکهاته ییبه کان- گونجاوییه کان) (systematic) پتیه ندی توخمی زمانه وانیبه له گه ل توخمه کانی دی ئەو بهاره زمانه وانیبه ی که گرتوه ته خۆ، له کاتیکدا

(جیتگۆرکیی) (paradigmatic) مانای پیتوهندییه‌کانی زمانه له‌گه‌ل نه‌و توخمانه‌ی که له‌وانه‌یه جیتگۆرکی له‌گه‌ل هاوکوف و جیتگه‌وه‌کانی شایسته‌ی خۆیان بکه‌ن، بۆ نمونه گه‌ر به‌وانینه پسته‌ی (the cat is on the mat)، ده‌توانین باس له پیتوهندییه گونجاوینه‌کانی نیوان هه‌ردوو وشه‌ی (cat, mat) بکه‌ین، به‌لام نه‌گه‌ر نه‌م پسته‌یه (the dog isotherm mat) به‌ (the dog isotherm mat) به‌راورد بکه‌ین، نه‌وکاته خۆمان هه‌مبه‌ر پیتوهندییه‌کی جیتگۆرکییانه‌ی هه‌ردوو وشه‌ی (dog) و (cat) ده‌بینینه‌وه. بۆ زیاتر شاره‌زابوون به‌وانه (علم الدلالة) ف. ر. بالمترجمة (صبری ابراهیم السید) (١٤٣٠، ص ١٩٨٦) (وه‌رگیت).

٦- زانیانی عه‌ره‌یی دیرین، باسیان له‌ دیارده‌ی (هاوواتا) کردووه و لهم باره‌یه‌وه بیروبو‌چوونی خۆیان خسته‌وه‌ته‌پوو، هه‌ندیک له‌و زانیانه‌ پشته‌گیری له‌هاوواتاکان ده‌که‌ن و باوه‌ریان به‌وه هه‌یه که هاوواتا له‌زماندا هه‌یه، که‌چی هه‌ندیکیشیان دان به‌هاوواتا نانتین، لیره‌شدا گرنگ نه‌و په‌وشه‌یه که دان به‌هاوواتا نانتیت، به‌لگه‌شیان له‌سه‌ر بۆچوونه‌که‌یان نه‌وه‌یه که هه‌موو مانایه‌ک به‌کاره‌یتان و پتچکه و شتواز و جوگرافیا و کۆمه‌لا‌یه‌تی و پتگی زمانه‌وانی خۆی هه‌یه، به‌ناو‌بانگترین نه‌و تووتۆه‌رانه (الملاحظه) که له‌رووی شتواز و سۆز و جوگرافیا و ده‌نگ و کیشه‌وه جیا‌وازییه‌کی خسته‌ نیوان وشه‌و هاوواتاکانه‌وه، به‌م شتویه (غیث- باران) ده‌گه‌ل (مطر- باران) دا له‌ روانگی (جاحظ) وه‌ جو‌دان و یه‌ک مانا ناگه‌یه‌نن، چونکه مانای هه‌ر وشه‌یه‌ک لهم دوو وشه‌یه به‌کاره‌یتان و پتگیه‌و جیا‌وازی خۆیان هه‌یه، هه‌رچه‌نده‌ دوو وشه‌که هاوواتان، به‌لام (مطر- باران) له‌بۆاری تووریه‌یی خواداو (غیث- باران) له‌بۆاری په‌حه‌مت و به‌زه‌یی یه‌زانه‌یدا به‌کارده‌هتیرت... تاد.

بۆ زیاتر شاره‌زابوون به‌وانه: (البیان والتبیین) للجاحظ، المجلد الاول، (ص ٢٠- ٢٥٠). تحقیق عبدالسلام هارون. (وه‌رگیت)

٧- نه‌م دیارده‌یه به‌روونی له‌جیهانی ناژه‌لاندا ده‌رده‌که‌ویت له‌زمانی نینگلیزی‌دا ناژه‌ل یه‌که‌یه‌کی واتایی ته‌ماوییه، چونکه نه‌م یه‌که‌یه له‌سێ ناستی هه‌ره‌میدا به‌کارده‌هتیرت:

١- بۆ په‌گه‌زی شته‌ زیندوو‌ه‌کان به‌کارده‌هتیرت، چونکه دژواتا ده‌بیتته‌وه ده‌گه‌ل یه‌که‌ی واتایی سه‌وزه‌وات، به‌لام وشه‌کانی وه‌کو (په‌له‌وه‌ر، ماسی، زینده‌وه‌ران) له‌خۆ ده‌گرت.

ب- دژواتای یه‌که‌ واتاییه‌کانی وه‌کو په‌له‌وه‌ر و ماسی و زینده‌وه‌رانه، که‌چی وشه‌کانی وه‌کو مرۆف و درنده‌کان له‌خۆ ده‌گرت.

ج- دژواتای یه‌که‌ی واتایی (مرۆف) و به‌گشتی هاودژه‌کان لهم وینه‌یه‌دا ده‌رده‌که‌ویت.

٨- هاوبیژی له‌ دیارده‌کانی زمانی کوردی و عه‌ره‌بییه، زانا

عه‌ره‌به‌ دیرینه‌کان به‌ وردی و گشته‌گیری تاووتوویان کردووه، به‌تاییه‌تی (ابن جنی) له‌ کتیبه‌که‌ی خۆیدا (الخصائص) و (السیوطی) له‌ کتیبی (المزهر) و جگه له‌وانیش چه‌ندین زانی دی عه‌ره‌ب له‌ کتیبی جۆراوجۆردا باسیان لیتوه کردووه. (وه‌رگیت).

٩- زۆر وشه له‌ زمانی عه‌ره‌بیدا زیاتر له‌ مانایه‌ک هه‌لده‌گرن، وه‌کو: وشه‌ی (عین) که مانای چاوی ساحیرانه‌یه، له‌ هه‌مان کاتیشدا چاوی مرۆف و سه‌رچاوه (عین)ی ناو و چاو (عین)ی حاکم و فه‌رزی (عین) واته فه‌رزی سه‌ریه‌ک تاکه که‌سیتک ده‌گرتته‌وه... تاد. (وه‌رگیت)

١٠- دیارده‌ی هاوده‌نگی له‌ زمانی عه‌ره‌بیدا زۆر به‌ریلاو و فراوانه، وه‌کو نمونه‌ش: (ما انقطع / ومن قطع) (جاری / و جار) وه‌رگیت.

١١- دیارده‌ی هاوبه‌شی نووسین دیسانه‌وه له‌ زمانی عه‌ره‌بیدا به‌فراوانی به‌دی ده‌کرت، بۆ نمونه: (ناخافتن- الکلام) که‌فه‌تقه له‌سه‌ر پستی (ک)ه‌که‌ی بیت مانای قسه‌کردنه‌و (الکلام) که که‌سه‌ر له‌تیر پستی (ک)ه‌که‌ی بیت مانای (برین-زام) ده‌گه‌یه‌نیت، هه‌روه‌ها (الکلام) که زه‌مه له‌سه‌ر (ک)ه‌که‌ی بیت، زوی به‌پیت و چاک ده‌گه‌یه‌نیت. (وه‌رگیت).

١٢- نه‌م گرفته‌ش به‌هه‌مان شتیه به‌خه‌ست و خۆلی له‌ بۆاری زمانه‌وانی عه‌ره‌بیدا باس کراوه نه‌ویش له‌به‌ر نه‌وه‌ی که تووتۆه‌ری واتاسازی جاری وا هه‌یه له‌ پۆلینکردنی هه‌ندیک وشه بۆ هه‌ندیک خانه‌ی واتایی دیاریکراو سه‌ری سوو ده‌میتیت، نایا ده‌توانین وشه‌ی (ضرب) که مانای نه‌نجامدانی کاری لێدانه و (ضرب)یکی تریش که مانای حیساب و موحاسبه‌به‌کردنه به‌دوو وشه‌ی جیا دا‌هینین!! یان هه‌ردووکیان یه‌ک وشه‌ن و دوو مانای جیا‌وازیان هه‌یه؟! گرفته‌که له‌لای نێمه کالتتر و سووکتره، نه‌ویش له‌به‌ر بوونی تیۆری پشه‌گه‌رایی که له‌ زمانی عه‌ره‌بیدا هه‌یه و هه‌موو نه‌و مانایانه بۆ یه‌ک په‌گ که (ض، ر، ب)ه‌یه ده‌گه‌رینیتته‌وه، به‌لام گرفته‌که له‌به‌ر دووری هه‌ردوو مانای په‌گه‌ زمانیه‌که (کامهران لێدانیکی به‌ نازاری له‌ پرگاردان) و (کامهران خسته‌ی بیسته‌کانی له‌ خسته‌ی سیه‌کاندا) (کامهران شه‌شه‌کانی له‌ پینجه‌کاندا) (وه‌رگیت).

١٣- له‌ زمانی عه‌ره‌بیدا هه‌مان گرفت به‌ره‌نگار ده‌بیتته‌وه بۆ نمونه له‌ وشه‌یه‌کی وه‌کو (کتب) که مانای نه‌نجامدانی کاری (نووسین)ه و (کتب)ه، که مانای فه‌رزکردنی نایینییه، راسته‌وخۆ نه‌م دوو وشه‌یه یه‌ک په‌گیان هه‌یه، که نه‌م پیتانه‌ن (ک. ت. ب) به‌لام هه‌ردوو مانا که زۆر له‌یه‌که‌دییه‌وه جیا‌وازن (کامهران نامه‌کی نووسی) (یا ایها الذین امنو کتب علیکم الصیام کما کتب علی الذین من قبلکم لعلکم تتقون). وشه‌ی (کتب) لیره فه‌رزکردنی رۆژووگرتن ده‌گه‌یه‌نیت، واته (نه‌ی باوه‌رداران خودای گه‌وره رۆژووی له‌سه‌رتان فه‌رزکردووه هه‌روه‌ک نه‌و رۆژووه‌ی له‌سه‌ر

- ۲۱- ئەمەيە كە خودا بە پېغەمبەر بۆ ئېمەي ناردووه؟.....
(بەكەم زانېن).
- ۲۲- كەي خوا سەرمان دەخات؟ چەند چاوە پېم كەردى؟.....
(دېرېوون).
- ۲۳- پۆژھەلاتى زەوى لە كوئى و ولاتى ئەندەلووس لە كوئى؟
من لە كوئى و تۆ لە كوئى؟..... (بەدوور زانېن).
- ۲۴- لە مانگى پەمەزاندە دەخۆيت و دەشكيتىت؟
(سەرزەشت).
- ۲۵- ئەمەيە كە باسى خواكانتان دەكات؟- (خۆ بە گەورە
زانېن- توورېبوون).
- ۲۶- نازانم ئەو شتە كە وادەتان دراوھتە دوورە، يان
نزيكە؟... (ھەموار كەردن).
- ۲۷- نايان نازانى كە خردا كەت چى بەنەتەوھى (عاد)
كرد؟..... (ھەرەشە).
- ۲۸- نەوھى نيسرا ئيليمان لە نازارى زەليلى لە دەست فيرەوون
پزگار كەرد؟..... (گەورە كەردنەوھ).
- ۲۹- تۆ بۆ كوئى دەپۆيت؟ گومرا بوويت بگەر پۆرەوھ.....
(ھۆشدارى).
- ۳۰- ئەي قوتابيان تايئەدەيەكى گەشتان پى نيشان بەدە؟
ماقتايىك و زمانەوانى بخوئېن..... (ھاندان).
- ۳۱- نايان ئيتەر بەس نيبە؟..... (فەرمان كەردن).
- ۳۲- ئيتيان دەترسېن؟ خوداى گەورە شايسە ترە كە لىتى
بترسېن..... (دوور كەوتنەوھ).
- ۳۳- نايان سەردانمان ناكەيت تا دلمان خۆش كەيت؟.....
(پېشكەش).
- ۳۴- نايان بۆ تا قىكەردنەوھ نامادە سازيت نە كەردووه؟.....
(ھاندان- نەدان).
- بۆ زياتر زانيسارى لە بارەي ئەم بابەتە بېروانە: (علم المعنى)
عبدالعزيز عتيق، دار النهضة العربية، بيروت، ۱۹۷۴، ص
(۱۰۴- ۱۲۰). (وەرگێت)

ئومەتانی پېش ئېتووش فەرز كەردبوو، ئەم فەرز كەردنەي پۆژووش بۆ
ئەوھيە بەشكو بەتەقوابن و بەو تەقوابە ترسى خوداتان لەدەدا زياتر
بېت (وەرگێت).

۱۴- ئەم پېوانە دەنگيە و اتايە لە زمانى عەرەبیدا
ھاوشیوھەكەي پېوانەي پۆزمانى و اتايە، چونكە مانا
ھەمەچەشەكان لێرەدا لە پاشخستەن و پېشخستەنەوھ سەرچاوە
دەگرن، واتە كە دەلیم (ئۆتۆمبیلە سوورەكە كامەران كرى)، لەم
حالا تەدا من ئەو شتە نەفى دەكەم، كە بلىم (كامەران
پاسكېلىكى سوورى كرىوھ)، كاتىكېش كە دەلیم (كرىوھەتى
كامەران ئۆتۆمبیلەكى سوور)، ئەوھ مانای ئەوھيە كە من جەخت
لەسەر پەنگى ئۆتۆمبیلەكە دەكەمەوھ، ئەویش لە گۆزەگای ئەو
شیتووزەوھ كە لەلای پۆزمانزانەكانى عەرەب بە (قطع الصفة عن
الموصوف) ناسراوھ، (واتە پېنى سیفەتەكەو جودا كەردنەوھى لە
كەسە وەسفا كراوھەكە) واتە وشەي (سوور) لێرەدا سیفەتى
ئۆتۆمبیلەكە نيبە، بەلكو (گوزارە) بۆ (نېھاد) حەزف كراو كە
خەملا ندنەكەي (سوورە)، كاتىكېش دەلیم (كامەران كرى
ئۆتۆمبیلەكى سوور) لەم حالا تەدا جەخت لەسەر خودى (كامەران)
دەكەمەوھ، چونكە رستەكە وەلامدانەوھو پرسیارى كەسكە پرسیار
دەكات: (كئى كرىوھەتى ئۆتۆمبیلەكى سوور) بۆ شارەزابوونى
زياترى ئەم بابەتە: راجع الكتاب القسيم (دلائل الاعجاز)
للجرجانى (وەرگێت).

۱۵- مانای كەردارەكى لە رستەي عەرەبیدا فراوانە و چەندان لق
و پۆئى ھەيدە و زانا عەرەبەكان بەتايەتى (جا حظ) و (جورجانی)
بەچرى باسيان لیتوھ كەردووه، چونكە رستەي (پرسیارى-
استفهامى) عەرەبى يەك مانای پرسیارنەمان لا دروست ناكات،
بەلكو مانا كەلتيكى خاوەن چەند كەردارەكى و فەرمانان بۆ دروست
دەكات، كە ھەندە پشت بە بنيادی رستە نابەستیت، بەو رادەيەي
كە پشت بە فاكتەرەكانى دەرەوھى بنيادەكەوھ دەبەستیت، وەكو
فاكتەرە دەرروونى و كۆمەلايەتى و رەگەزى و رۆشنىبىرى و فاكتەرە
پسكېيەكان كە سەرچاوەكەي (دەق) و دەشتوانېن لەم نمونانەي
خوارەوھ دەرک بەم شتەنە بگەين:-

۱۶- نايان تۆ لە دۆزەخييان پزگار دەكەيت؟..... مانای
(نەفى كەردنە).

۱۷- چۆن پېغەمبەرئىكە خۆراك دەخوات وەك ئېمە و لە
بازار پېشدا ناسايى دەروات بەرپۆرە..... (سەرسوپمان).

۱۸- نايان رووداوى سوور رەگەكەي دەزانى و نايان دەشزانى كە
كام لە ناو بەخشەكانى ئەو رووداوە ھەورەكانە؟.. (ئاوات
خواستن).

۱۹- نايان دل و دەرروغان بۆ كراوھ و والا نەكرد؟... (بەپاردان).

۲۰- منيان لە كيس خۆيان دا كە ھەرزەكارىك بووم بۆ پۆژى
جەنگ و سەنگەرگرتن بەكەلك دەھاتم؟..... (بە گەورە زانېن).